

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ

Касб таълими факультети 5140901 - Касб таълими (иқтисодиёт)
бакалавр таълим йўналиши талабаси
Самандаров Мирзоҳиднинг

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Мавзу: «Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари»
мавзусини интерактив методлари асосида ўқитиш услубиётини
ишлаб чиқиш

Раҳбар:

С.Н.Хамраева

Маслаҳатчи:

З.Т.Рахимов

Иш бажарувчи:

М.М.Самандаров

«Химояга рухсат этилди»

«КТ ва П» кафедраси

муdiri

доц. З.Л.Ботиров

« 20 » июн 2013 й.

«Химоя учун ДАК га юборилди»

«Касб таълими» факультети

декани

доц. Қ.С.Жуманазаров

« 21 » июн 2013 й.

ҚАРШИ-2013 й.

ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ

Қосб таълими факультети
Қосб таълими (иқтисодиёт) таълим йўналиши

«ТАСДИҚЛАЙМАН»

«Қ.Т. ва Т.» каф. мудири
доц. З. П. Батмуров
(имзо, ф.и.ш)

« 28 » 11. 2012 й

Битирув малакавий иши учун

ТОПШИРИҚ

Талаба Самангаров Мирзожир га

1. Малакавий иш мавзуси «Дезинформация меҳнат унiversификация
омириш йўллари» мавзусида интерактив
методлар асосида ўқиниш услубиётини
ишлаб чиқиш

институтнинг № 543/7 буйруғи билан 28. 11. 2012 да тасдиқланган.

2. Малакавий ишни топшириш муддати _____

3. Малакавий иш учун маълумот Қашқадарё вилояти статистика
маатериаллари, Қарин тумани Сайфиёв Абдуназар
Сайфиёвиз" фермер хўжалиги мазмуналари

4. Ҳисобий изох қисмининг мазмуни (ишлаб чиқилиши лозим бўлган савол-
лар рўйхати) Қарин, Қан ва мавзунинг тавсифи,
Ўқиниш методикасининг ўқиниш масалалари,
Иттилоқ - иқтисодий масалалар мазмуни,
Назарий дарс ўқини методикаси, Алоқиб
маиҳудот ўқини методикаси Жулоа
Арабиётлар рўйхати

5. Чизмалар рўйхати (бажарилиши шарт бўлган чизма ва графикалар) _____

1. Педагогика технологиялар турлари

2. Аҳолининг иш билан бандлик фарқини омириш
йўналлишлари

3. Назарий дарс ўқини тавлими технологияси модел ва хариғаси

4. Алоқиб маиҳудот тавлими технологияси модел ва хариғаси

6. Малакавий иш бўйича маслаҳатчилар Ўқиниш методикаси
қисми бўйича маслаҳатчи: Сайфиёв З. Раҳимов

7. Малакавий ишини бажарилиши бўйича календар график

Хафта-лар сони	Малакавий иш бўлимлари	Малакавий ишнинг ҳажми, бет	Умумий ҳажмга нисбатан %	Бажарил- ганлиги тўғрисидаги белги	Изоҳ
I	Қирғиз. Ҳан ва маърузининг тавсифи	13	12,2%	батарилди	Яхши
II	Ўқитиш методика- сининг усулнинг масалалари	32	30,1%	батарилди	Яхши
III	Ўқитишнинг - ил- тисдорий масалалар маълумоти	31	29,6%	батарилди	Яхши
IV	Назарий дарс Ўқитиш методикаси	11	10,3%	батарилди	Яхши
V	Амалий машғулот Ўқитиш методикаси	10	9,4%	батарилди	Яхши
VI	Қулоса. Арабий- лар рўйхати	9	8,4%	батарилди	Яхши
	Жами:	106	100%	батарилди	Яхши

Малакавий иш раҳбари

Рашид С. Жапарова

Топширик олинган кун

28.11.2012

Талаба

М. Саломдаров

КИРИШ

Республикамизда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни босқичма-босқич муваффақиятли амалга ошириш кўп жихатдан ўқитувчи фаолиятига, унинг касбий нуфузини оширишга боғлиқдир. Шундай экан, соғлом, ҳар томонлама баркамол авлодни етиштириш узлуксиз таълим тизимида меҳнат қилаётган педагогнинг савиясига, техникасига, маҳоратига, тайёргарлигига ва фидойилигига, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш ишига бўлган муносабатига боғлиқдир. Миллий дастурини ҳаётга тадбиқ этиш жараёнида ўқитувчининг ёш авлодга таълим ва тарбия беришда жамият олдидаги жавобгарлиги янада ортиб бораверади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таълим-тарбия соҳасига миллий дидактик нуқтаи назардан ёндашиб, уни қуйидагича таърифлайди: «Таълим Ўзбекистон халқи маънавиятига яратувчанлик фаолиятини бахш этади. Ўсиб келаётган авлоднинг барча яхши имкониятлари унда намоён бўлади, касб-кори, маҳорати узлуксиз такомиллашади, катта авлодларнинг доимо тажрибаси англаб олинади ва ёш авлодга ўтади» (Каримов И.А. Ўзбекистонинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т.: “Ўзбекистон” 1992 йил 78-бет).

Демак, замонавий шароитда ишлаб чиқариш малакали кадрларга бўлган эҳтиёжни ифодаловчи, унинг қондирилиши учун ўрта махсус, касб-ҳунар ҳамда олий таълим тизимига буюртма бериши, ушбу буюртмани қондириш мақсадида ташкил этиладиган таълим жараёнини молиялаштириш ва моддий-техник таъминотни яратишдаги иштироки билан ўқув муассасалари фаолиятини самарали ташкил этилишига таъсир кўрсатади.

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да ишлаб чиқариш кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисмларидан бири сифатида эътироф этилади. Ишлаб чиқариш кадрлар тайёрлаш миллий моделида “кадрларга бўлган эҳтиёжни, шунингдек, уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан қўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молия ва моддий-техника жихатдан таъминлаш жараёнининг иштирокчиси” сифатида намоён бўлади. Демак, замонавий

шароитда ишлаб чиқариш малакали кадрларга бўлган эҳтиёжни ифодаловчи, унинг қондирилиши учун ўрта махсус, касб-хунар ҳамда олий таълим тизимига буюртма бериши, ушбу буюртмани қондириш мақсадида ташкил этиладиган таълим жараёнини молиялаштириш ва моддий-техник таъминотни яратишдаги иштироки билан ўқув муассасалари фаолиятини самарали ташкил этилишига таъсир кўрсатади.

Мамлакатимизда барқарор ва самарали иқтисодий шакллантириш борасида амалга ошириб келинаётган ислохотлар бугунги кунда ўзининг натижаларини намоён этмоқда. Жумладан, қисқа вақт ичида иқтисодийда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, аҳоли даромадларининг ўсишини таъминлаш, самарали ташқи савдо ҳамда инвестиция жараёнларини кучайтириш, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини барқарор ривожлантириш, банк-молия тизими фаолиятини мустаҳкамлашда аҳамиятли ютуқлар қўлга киритилди.

Ҳозирги даврда дунё мамлакатлари ижтимоий-иқтисодий тараққиёти ўзининг маъно-мазмунини жиҳатидан олдинги босқичлардан кескин фарқ қилади. Бунда энг асосий ва муҳим жиҳат – миллий иқтисодийларнинг тобора интеграциялашуви ва глобаллашувининг кучайиб боришидир. Айни пайтда бу жараёнлар халқаро майдондаги рақобатнинг ҳам кескинлашувига, ҳар бир мамлакатнинг халқаро меҳнат тақсимоотидаги ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун курашининг кучайишига ҳам таъсир кўрсатади.

Мамлакатимизда кадрлар тайёрлаш миллий дастурини босқичма – босқич ва мувофақиятли амалга ошириш кўп жиҳатдан ўқитувчи фаолияти, унинг касбий нуфузини ошириш билан боғлиқдир. Шундай экан ўқитувчи мустақиллик ғоясига эътиқодли ҳар томонлама ривожланган илмий тафаккурга эга, касбига тегишли маълумоти бор, яъни ўз фанининг чуқур билимдони, педагог мулоқот устаси, педагогик психологик, услибий билим ҳамда малакаларни эгаллаган бўлиши ҳамда турли педагогик вазифаларни тезда ечиш, вазиятларни сезиш, ўрганиш ва баҳолай олиши керак. У педагогик таъсир

кўрсатишнинг энг маъқул усул ва воситаларини танлай олиш қобилиятига ҳам эга бўлиши лозим.

Битирув малакавий ишининг мазмунига асосий эътибор илғор методлари, тажрибалар, дидактика методика соҳасига мавжуд амалий ва назарий тушунчалар бўлиб, унда бўлажак касб таълими мутахассисларини тайёрлаш жараёнини шакл ва методларини ўрганишга қаратилган. Шунга кўра ушбу битирув малакавий ишида касб ҳунар коллежларида “Деҳқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари” мавзусини интерактив методлар асосида ўқитиш методикасини яратиш бўйича бажарилган ишлар тафсилоти ёритилган.

1. Фан ва мавзунинг тавсифи

1.1. Касб-хунар коллежларида «Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти» фанининг тутган ўрни ва фанлараро боғланиши

Ўзбекистон тараққиёт ва ислохотларнинг хусусан, таълим соҳасидаги ислохотларнинг ўзига хос жаҳон ҳамжамиятлар томонидан такрорланмас деб тан олинган йўлни танлади.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида таълим турларидан ўрта махсус, касб-хунар таълимини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилган. Узлуксиз таълимнинг энг муҳим бўғини ҳисобланган ушбу таълим тури ишлаб чиқариш учун малакали кадрлар тайёрлаб беради. Шунинг учун ҳам касб-хунар коллежларида таълим-тарбия жараёнини ҳозирги замон талаблари асосида ташкил қиладиган, салоҳиятли, янгича фикрлайдиган, мустақил ва ижодий фаолият кўрсатадиган юқори малакали иқтисодчи-педагогларга бўлган эҳтиёж катта.

Республикаимизнинг Президенти Ислом Каримов таъкидлаб ўтганларидек: “Замон таълабларига мос мутахассислар тайёрламоқчи еканмиз биринчи навбатда ўқув юртларимизнинг шакли қиёфаси ва таркиби, моддий баъзаси ҳам замонавий бўлиши керак”. Шундай қилиб, ҳар бир жамиятнинг келажаги учун ажралмас қисми бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади.

Мамлакатимизда таълим тизимини ислоҳ қилиш , унга ривожланган мамлакатларнинг илғор технологияларини жорий қилиш, миллий қадратларимизни синдирган ҳолда таълимни ташкил қилиш, бу жараёни пухта ва самарали амалга ошириш ишлари бугунги кунда давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бу борада 1997 йилда тарихий ҳужжат республикаимизда “таълим тўғрисида ”ги қонун “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” қабул қилиндики улар мамлакатимизда узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилишнинг ташкилий,

илмий ва методик асоси бўлиб, асосий мақсади комил инсон ва етук малакали рақобатбардош мутахассислар тайёрлашдир.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талаблари асосида касб-ҳунар коллежларида тайёрланадиган малакали кадрлар «Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти» фанини мукаммал ўрганиш билан бир каторда умум иқтисодий фанлар бўйича назарий ва амалий билимларга эга бўлмоғи лозим. Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги ишларини юқори савияда ташкил этиш кўп жиҳатдан мамлакатимиздаги халқ хўжалигининг турли соҳаларини мутахассислар ва малакали иқтисодчилар билан таъминланганлигига боғлиқдир. Бу эса ўз навбатида касб-ҳунар коллежларида мамлакатимиз таракқиёти учун хизмат қиладиган малакали кадрларни тайёрлашни тақозо қилади. Шундай экан касб-ҳунар таълими фанлар блокадаги «Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти» фанининг қишлоқ хўжалиги корхоналари, деҳқон ва фермер хўжаликлари учун малакали кадрлар тайёрлаб беришда муҳим ўрин тутади.

Бугунги кунда ҳар бир жамият аъзосининг олдида Бозор иқтисодиёти қонунлари, унинг Ўзбекистон Республикасида қандай амалга оширилаётганини, бу қонунларни ишлаб чиқаришга тадбиқ этишни билиши таъкидланади. Касб-ҳунар коллежларида тайёрланадиган малакали кадрларнинг «Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти» фанини чуқур ўрганиши зарур аҳамиятга эга.

«Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти» фани қуйидаги фанлар билан ўзаро боғлиқдир.

1.1- расм. «Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти» фанининг фанлараро боғлиқлиги

Республикаимизда бозор муносабатларига ўтиш даврида бу фанни билмасдан туриб деҳқон ва фермер хўжалиги фаолияти, қишлоқ хўжалиги иқтисодиётини ривожлантириб бўлмайди.

1.2. Танланган мавзунинг долзарблиги

Республикамызда амалга оширилаётган ижтимоий – иқтисодий ислохотлардан кўзланган мақсад аҳолини турмуш даражасини яхшилаш, ишлаб чиқариш даражасининг салоҳиятидан самарали фойдаланиш, меҳнат унумдорлигини ошириш натижасида айрим соҳалардан ортиқча ишчи кучларини бўшатиб, ишсиз ва аҳолининг ўсиб бораётган ишга яроқли қатламларини иш билан таъминлаш ва ижтимоий ҳимоялашга қаратилган.

Маълумки, Ўзбекистонда амалга оширилаётган “Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги” Давлат дастурида қишлоқ хўжалиги корхоналарини ислох қилиш ва шу асосда деҳқон меҳнатининг нуфузини ошириш, мамлакатимиз қишлоқ жойларида қулай яшаш ва шароитларини таъминлаш асосий масалалардан бири қилиб белгиланди.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган фермер хўжаликларининг ер участкаларини оптималлаштириш, қишлоқда бандлик муаммосини янада кучайтиришга ва ортиқча ишчи кучини бошқа соҳаларга ўтказилиши заруриятини тақозо этмоқда. Юқоридаги сабабларга кўра иқтисодиётни модернизациялаш шароитида қишлоқда меҳнат бозорини ривожлантириш, аҳолини бандлигини оширишдан иборат.

1.3. Касб-хунар коллежларининг мақсад ва вазифалари

Таълим тизимида касб-хунар коллежи ўқувчиларнинг касб-хунарга мойиллиги, маҳорат ва малакасини чуқур ривожлантиришни, танланган касблар бўйича бир ёки бир неча ихтисос олишни таъминлайдиган уч йиллик ўрта касб - хунар ўқув юртидир. Касб-хунар коллежи тегишли давлат таълим стандартлари доирасида ўрта махсус, касб-хунар таълими беради; ўқувчиларнинг касб-хунарга мойиллиги, билим ва кўникмаларини чуқур ривожлантириш, танлаб олинган касб-хунар бўйича бир ёки бир неча ихтисосни эгаллаш имконини беради. Касб-хунар коллежлари жиҳозланганлик даражаси, педагогик таркибнинг танланганлиги, ўқув жараёнининг ташкил этилиши жиҳатидан янги типдаги таълим муассасалари ҳисобланади. Улар бир ёки бир неча замонавий касб-хунарни эгаллаш ҳамда тегишли ўқув фанларидан

чуқур назарий билим олиш имконини беради. Касб-хунар коллежларида ўқувчиларга ўз билимларини чуқурлаштириши ва танланган ихтисосликларга эга бўлишни таъминлайди. Касб -хунар коллежларининг битирувчиларига давлат томонидан тасдиқланган намунадаги дипломлар берилади. Бу дипломлар таълимнинг кейинги босқичларида ўқишни давом эттириш ёки эгалланган ихтисос ва касб-хунар бўйича меҳнат фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини беради.

Касб-хунар таълимини ташкил этиш учун қуйидагилар зарур:

- касб-хунар коллежлари фаолият кўрсатишнинг норматив базаларининг ишлаб чиқариш ва жорий этиш;

- соҳа учун олий таълим муассасаларининг, ишлаб чиқариш, фан ва маданият соҳасининг мутахассисларини жалб этган ҳолда юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашни, шу жумладан чет элларда тайёрлаш ва қайта тайёрлашни ташкил этиш;

- касб-хунар таълимини давлат стандартлари асосида ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

- касб-хунар таълими ўқув муассасалари учун таълим ва касб - хунар дастурлари, ўқув-услубий мажмуалар ишлаб чиқиш;

- касб-хунар коллежларида тайёрланадиган мутахассисларга нисбатан ихтисос ва касб-хунар, малака талабларининг рўйхатини ишлаб чиқиш;

- ҳудудларнинг жуғрофий ва демографик шарт-шароитларини ва тегишли соҳадаги мутахассисларга бўлган маҳаллий эҳтиёжларни ҳисобга олган ҳолда ўрта махсус, касб-хунар таълими тизими таълим муассасаларининг ташкил этилишини ва улар оқилона жойлаштирилишини таъминлаш, уларга ўқувчиларни имкон қадар оиласидан ажратмаган ҳолда қамраб олиш;

- касб-хунар коллежларининг моддий - техника ва ахборот базаларини мустаҳкамлаш.

Касб -хунар коллежлари таълими сифатини яхшилаш мақсадида профессор-ўқитувчилар давлат аттестациясидан ўтказилиши ва таълим олувчиларнинг билимини рейтинг асосида баҳолаш тизими тадбиқ этилиши лозим.

2. Ўқитиш методикасининг умумий масалалари

2.1. Дидактиканинг моҳияти ва асосий тамойиллари

Дидактика-таълим назарияси тушунчасини англатади. Таълим назарияси таълим-тарбия жараёнида амал қилиниши шарт бўлган тамойиллар, таълим усуллари ва таълим-тарбия шакллари, педагогикадаги асосий тушунчаларни ўз ичига олади. Демак, дидактика ёш авлодни “нимага ўқитиш?”, “нимани ўқитиш?” ва “қандай ўқитиш?” каби саволларга жавоб беради. Дидактика ўқитишнинг умумий қонун ва қонуниятларини аниқлаб бериши ва у билан бирга, ҳар бир ўқув фанининг ўқитиш усуллари учун асос бўлиб хизмат қилади. Дидактиканинг асосий вазифаси таълим-тарбия жараёнида объектив ҳуқуқ сурувчи қонуниятлари аниқлаб улар асосида таълим-тарбия жараёнини амалга оширишнинг қонун ва қоидалари ҳамда тамойилларини тузи беришдан иборат. Кўп йиллик изланишлар ва бахслар натижасида таълим-тарбия жараёнида қуйидаги дарс ўқишнинг умумий тамойиллар жараёни тизими ишлаб чиқилган:

1. Онглилик ва фаоллик – билимни талабалар томонидан онгли равишда фаол қатнашиб егаллашлик;
2. Кўргазмалилик - “юз маротаба ешитгандан бир маротаба кўрган яхши”, тамойилидидан келиб чиқиб, билим беришда турли кўргазмали қуроллардан самарали ва унумли фойдалана билиш;
3. Тизимлилик ва мунтазамлик – билимни маълум бир тизимга ва узлуксиз равишда бериб бориш;
4. Мустаҳкамлик – билимни тушунарли тилда қайта-қайта такрорлаш й ўли билан беришдан иборат;
5. Тушунарлилик – билимни ҳаммага тушунарли қилиб бериш;
6. Илмийлик – билимни болаларда аввалдан мавжуд ва мукамал билимларга асосиб ва уларда келиб чиққан ҳолда беришдан иборат;

7. Назария ва амалиёт бирлиги – билим беришда назарий билимларнинг амалиётда ишланишини, яъни уни хаёт билан, амалиёт билан боғлиқлигини кўрсатиб бериш;

Бу тамойиллар педагогик жамоатчилик томонидан умумий тамойиллар деб қабул қилинган. Онглилик ва фаоллик тамойили. Бу тамойил асосида илм томонидан аниқланган инсоннинг ҳақиқий билим олиши учун, у бу билимларни чуқур англаб етганда илмий қувватини интенсив ишлатиши натижасида етишиши мумкин, деган қонуният ётади. Билимларни англагандик ҳолати қуйидаги омиллардан келиб чиқади: ўқитишнинг сабаби; талабанинг билиш фаоллиги даражаси; ўқувчи ва талабаларнинг билиш фаоллигини бошқарилиши ва бошқа омиллар. Талабанинг шахсий билиш фаоллигини билиб олишда муҳим. Кўргазмалилик тамойили. Бу енг ҳаммага маълум ва тушунарли бўладиган тамойиллардан бири бўлиб, у қадимий замонлардан қўлланилиб келинган. Бунинг асосида қуйидаги қонуниятлар ётади: биринчидан, кўриш ва ешитиш орқали олинган ахборотлар мияга туришга таъсир етиб турлича хотирада сақланади. Ўқитиш жараёнида кўрган нарса ешитганга нисбатан бир неча баробар тез ўзлаштириб узоқ муддатга есда сақланиб қолади.

Билим бериш ва бу билимларни талабалар кўникмасига айлантириш жараёнида, барча тушунча ва мавҳумликлар улар тафаккурига фақат асос, далил, тимсол ва қиёфалар орқали тез етиб боради. Яъни техник воситалар – ўқув телевидинияси, видео компьютер ва бошқалардан фойдаланилаётганда, аввал ўқитувчининг ўзи уни яхши ўзлаштириб олиши лозим. Тизимлилик ва мунтазамлик тамойили. Бу тамойил қуйидаги қонуниятларга суянади.

- инсон фақат дунёни ўз тафаккурига аниқ акс еттиргандагина ҳақиқий ва фаол билимларга ега бўлади;
- киши тафаккурида билимлар тизимнинг шакллантиришнинг асосий мақсадга ёъналтирилган расмий таълимнинг ташкил қилиши;
- билим бериш жараёни босқичма-босқич амалга оширилганлиги туфайли билим самарали бу босқичлар орасида масофаси жиҳатидан ҳаддан ошиб кетса, билим бериш самара бермайди.

Мустақиллик тамойили. Бу тамойилда барча илғор ўқитувчилар ва педагоглар кўп йиллик изланишларида ўз ифодасини топган. Унда назарий билимлар билан элементар билимлар бирлашиб мустаҳкамланади. Билимларни мустаҳкам егаллаш жараёни жуда мураккаб бўлиб, кейингидаги тадқиқотларда ўзгаришлар киритди.

Тушунарлилик тамойили. Бу тамойил бир томондан дидактиканинг бошқа тамойилларининг ва уларнинг талабларидан, иккинчи томондан, талабаларни ёш хусусиятларидан, учинчи томондан, кўп йиллик педагогик тажриба асосида яратилганди. Бу тамойил заминида тезаурус қонуни ётади. Бу қонун бўйича кишида билим фақат унинг тезаурисига мос келгандагина тушунарли бўлади. Тезаурус лотинча “ҳазина” ни билдиради. Маъноси, кейинги тўплаган билими, кўникма ва фикрлаш услуби унинг тезаурисини ташкил қилади. Бошқа қонуниятларни ҳам ккришимиз мумкин: бериладиган билимнинг тушунарлилиги, уни егаллаётган боланинг ёши индивидуал хусусиятларга боғлиқ; тушунарлилик билим беришни ташкил қилишга ва унда қўлланиладиган билим бериш усул ва услубларига боғлиқ; билимнинг тушунарлилиги ўқувчининг савиясига ва билим сифатида боғлиқлиги, билимни тушунарлилиги уни бериш суръатида боғлиқлиги билимни тушунарлилиги ва ҳақозо.

Илмийлик тамойили. Бу тамойил асосида бир қатор қонуниятлар ётади жумладан;
дунёни ўрганиб бўлади ва инсоният аниқлаган ва амалиётда синаб кўрилган қонуниятларни ўрганса бўлади;
таълим-тарбия жараёни илмий фаолият орқали тўплаган объектив олам тўғрисидаги маълумот тизими ошиб келаётган ёш авлодга билдиради;
илмийлик бериладиган билимлар маълум бир кетма-кетликда берилишини тақоз

Назария ва амалиётнинг бирлиги тамойили. Бу тамойил фалсафасининг билиш назариясининг марказий қонидасига асосланади. Унда билимнинг

бирлиги ва асосий нуктаи назари бу ҳаётнинг ва амалиётнинг нуктаи назаридир дейишади. Ҳар қандай билимнинг тўғрисидаги амалиётда синаб тасдиқланади.

Демак, таълим жараёни икки ёқлама характерга ега чунки унда икки томон ўқитувчи ва ўқувчи қатнашади. Ўқитувчи таълим жараёнини ташкил етиш учун ўқув материални танлайди ва таълимни ташкил етиш ёълларини белгилайди. У таълим жараёнида ўқувчи фаолиятини бошқаради ва раҳбарлик қилади. Ўқувчининг фаолиятини муваффақияти аввало у таълимнинг мазмунини, методлари ва ташкилий шаклларида умуман дидактик принципларни қанчалик тўғри амалга оширишга боғлиқдир.

2.2. Таълим бериш жараёнининг мазмуни

Таълим деганда биз ва инсониятни илмий билимлар ҳаёт учун зарур бўлган кўникмалар билан қуроллантириш жараёнини тушунилади. Тафаккурларини шакллантириш жараёнини тушунилади. Касб эгаллаш учун зарур билим кўникма ва малакаларни ўқув юртларида оладилар. Ўқитиш – бу шахсни тарбиялаш, билим беришдан иборат. Шахс турли омиллар таъсирида шаклланади. Тарбия еса шахсни шакллантирувчи, ривожлантирувчи, омиллардан биридир. Республикамизда касб-ҳунар таълимининг асосий мақсади ёшларни асосий мақсади ёшларни меҳнат ва касб-кор кўникмаларига ўргатиш, ишчи ходимлар тайёрлаш уларни малакасини ошириш ва қайта тайёрлашдан ўтказишдир. Шахс таълим хизматларининг яратилиши сифатидаги тегишли малакадаражасини олгач, таълим моддий ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш каби соҳаларда хизмат кўрсатади. Таълим жараёни орқали иш вазифани, яъни билим бериш орқали уч мақсад амалга оширилади.

1. Таълимий мақсад - фанлардан дарс ўтиш орқали ва унинг мазмунини билиш, ушбу фанги тегишли илмий бўлимларни ўзлаштириш, малака ва кўникмаларга ега бўлиш ва амалиётга тадбиқ қила олишдир.

2. Тарбиявий мақсад - фан асосларини ўзлаштириш орқали унинг мазмунида ётган ғоялар, дунёқарашлар таъсирида ўзининг шахсий иймон-еътиқодларини шакллантиришдир;

3. Ривожлантирувчи мақсад – таълим жараёни таъсирида шахснинг ақлий билиш қобилиятини, ўқишга, меҳнатга бўлган муносабатини ривожлантиришдан иборат. Бу мақсадларни амалга ошириш натижасидагина ўқувчида мустақил ишлаш истедоди пайдо бўлади.

Таълимнинг асосий мақсади, вазифаси ёш авлодни илмий билимлар, кўникмалар билан қуроллантиришдан иборатдир. Таълим жараёнида фаннинг энг зарурий, энг муҳимлари асоси ўрганилади. Бунинг учун ўқитувчи ўқувчига билим берар экан, уни соддадан мураккабга, умумийдан хусусийга етаклайди. Хулосалар чиқаришда, ҳаётда ишлаб чиқаришда қўллай билиш ўргатади. Ўқитувчи ўз фанини қанчалик содда баён қилмасин, у чуқур илмий бўлиши лозим. Ўқитувчи билимларни ўргатар экан, ўша жаоаёнда болаларнинг имкониятларини ўрганади, қуйидагиларни кўради, уларни бартараф етиш чораларини излайди. Ўқитувчи ёшларни янги билимларни фаол идрок қилишда, уни ҳаётда қўллай олишга тайёрлайди. Бу тасодифий ҳодиса бўлмай, ўқув жараёнининг мантиқида шуни билдиради.

2.3. Ўқув жараёнининг ўқув меъёрий ҳужжатлари. Дарснинг методик таъминоти

Таълим тизими ягона ўқув илмий ишлаб чиқариш сифатиغا изчил ривожланишини таъминлаш, ҳамда фуқароларга таълим тарбия бериш касб-ҳунар ўрганишнинг ҳуқуқий асосларини белгилаш, ҳар бир шахснинг баробар билим олишдан иборат конституциявий ҳуқуқини таъминлаган. Таълимнинг асосий мазмунини унинг вазифаларида ойдинлаштирилади. Таълим мазмуни қуйидаги давлат ҳужжатлари ва расмий ҳужжатлар ташкил этади:

1. Ўқув режаси;
2. Ўқув дастури;

3. Дарсликлар, ўқув қўлланмалар;

Ўқув режаси таълимнинг мазмунини белгилайдиган энг муҳим ҳужжат бўлиб, унда мазкур ўқув юртида ўрганиладиган ўқув предметларининг таркиби, уларнинг ўқув йиллари ва ҳафталар бўйича тақсимланиши ҳамда ҳар бир ўқув предмети учун ажратилган вақтлар миқдори ана шуларга мувофиқ ифодаланади. Ўқув режаси асосида таълим мазмунининг қабул қилинган қабул қилинган у ёки бу назария концепсиясини норматив ёъсинда ва яхлит ҳолда акс еттирадиган асосий ҳужжатдир. Ўқув режалари ўқувчи-талабаларнинг ёш хусусиятларига мувофиқ тузилади. Ўқув режасида мазкур билим юртида ўқувчи-талабаларга бериладиган мос предметлар тегишли ҳажмда келтирилади. Ҳар бир предмет учун ўқув соатларининг миқдорини белгилашда биринчидан, предметнинг таълим тизимидаги роли ва аҳамияти, иккинчидан мазкур предмет бўйича ўрганилиши лозим бўлган ва ўқув материалларининг ҳажми, учинчидан у ёки бу предметнинг ўрганишнинг дидактик хусусиятлар еътиборга олинади. Ўқув дастурининг асосий вазифаси, ўқув предметининг ва унинг мазмунини ифодалашдир. Унда маълум бир фаннинг курсларда, қисмларида, мавзуларда бўлиши уларни ўрганиш тартиби, соатлар тури кўрсатилади. Дастур икки вазифани таълим мазмунини ўқув предмети доирасида акс еттиради ва ўқитувчига ёълланма сифатида хизмат қилади. Ҳар бир ўқув предмети бўйича дастур тўрт қисмдан ташкил топган: тушунтириш хати (ҳар бир фан учун алоҳида) , рўйхат кўринишидаги мазмунини (мавзулар, масалалар, лаборатория ва амалиётлар) предметлараро алоқалар кўрсатилган бўлиш ҳамда ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларига қўйиладиган талаблар ва ифодаланган бўлинмалардан иборат. Курснинг мақсадлари ва вазифаларининг энг муҳим элементидир. Дастурда таълимнинг мазмунини масалалар рўйхати орқали ифодаланади. Ўқув материаллари талабаларга мўлжаллангани методик тавсияларда ёритилади. Дарслик асосий норматив ҳужжат ҳисобланади. Дарслик-ўқувчиларнинг китоби ва унинг энг муҳим қуролидир. Дарслик ўқитувчи учун ҳам методик ёълланма сифатида хизмат қилади, тушунчаларни киритиш тартибини, уларни ёритиш чуқурлигини киритилган ўқув

материалларига вақтнинг тақсимланишини белгилайди. Дарслик билан ўқув жараёни ўзаро боғлиқ бўлиб, унда саволлар, топшириқлар, жадваллардан, статистик, хронологик маълумотлар ва бошқалар ўз ўрнида фойдаланиш мумкин. Ўқувчи-талабаларга муҳим бир фан асосида дарс ўтиляётганда қўшимча адабиётлардан ҳам фойдаланиш тавсия этилади. Фан юзасидан шу соҳа олимлари томонидан чиқарилган ўқув ва услубий қўлланмаларда фойдаланиш, журнал ва интернет хабарларидан фойдаланиб дарс ўтилганда талабада кизиқиш янада кучаяди. Дарс ўтиш жараёнида тарқатмали материаллардан ва жадвал ва графиклардан фойдаланиш лозим. Дарс ўтишда методик таъминланиши юқори бўлса ўқувчиларда кизиқиш кучаяди.

2.4. Дарснинг ташкилий шакллари тинлаш ва асослаш. Дарс унинг турлари ва тузилиши

Илмий билимларни талабалар қалби ва онгига сингдириш жараёни таълим тарбиянинг замон талабларидга ва жавоб берувчи турли шакллари орқали амалга оширилади. Таълим шакллари машғулотларни ўтказиш вақтига қараб ҳамда ўқувчи талабаларнинг таркиби ва улар фаолиятининг характер-моҳиятига қараб белгиланади. Таълимни ташкил этиш шакллари деганда, аниқ муддатда ва тартибда машғулот турларини тушунамиз. Ҳозирги кунда Республика таълим муассасаларида таълимни синф-дарс шаклларига олиб бориш кенг тарқалган.

Синф деганда, яъни ёши ва билиш даражаси бир хил бўлган ўқувчилар гуруҳи тушунилади. Дарс аниқ мақсадни кўзлаб белгиланган вақтда бир хил ёшдаги ўқувчи, ёшлар билан ўқитувчи раҳбарлигида олиб бориладиган машғулотдир. Дарс-таълимнинг асосий шакли экан у илмий, тизимли, тушунарли, онгли ва фаол бўлиши, билимлар мустаҳкам ўзлаштириши, ўқувчи-талабаларнинг шахсий хусусиятлари еътиборга олинган ва ташкил этилиши дарс олдида дидактик талаблар ўқувчиларни қуроллантиришда асосий рол ўйнайди. Шу сабабли ўқув машғулотларига ажратилган вақтнинг асосий қисми

дарс ўтиш учун сарфланади. Таълим тизимида тажрибадан ўтган дарс турлари қуйидагилардан иборат:

1. Янги билимларни баён қилиш дарси;
2. Ўқув материалларини мустаҳкамлаш ва билимларни умумлаштириш дарси;
3. Такрорлаш ва билимларни умумлаштириш дарси;
4. Ўқувчиларнинг ўзлаштирилишини назорат қилиш, баҳолаш;

Таълим жараёнида енг қўлланиладиган дарс янги билимларни баён қилиш дарсидир. Дарс ўқитувчи ва ўқувчининг ижодий ҳамкорликка асосланиши лозим. Шундагина ўқитувчилар мустақил еркин фикрлай оладилар, иродалари тарбияланади. Нутқ маданияти ривожланади. Муаммоли вазият изланишлар орқали ўз ёълини топа оладилар. Узлуксиз таълимнинг ўзига хос ташкилий шакллари мавжуд.

Маъруза – ўқув жараёнининг илғор усулларида бири бўлиб, унда ўқувчи томонидан ўрганилаётган билимлар, масалалар, кўникмалар, талабаларда ёппасига баён етилади. Маърузага тайёрланиш жараёнида ўқитувчи мавзу бўйича саволларни қандай баён қилишни, қандай услублар қўллашни кўз ўнгига келтириши керак. Мавзу бўйича адабиётларни, зарур маълумотларни ана шундагина тўғри танлаши мумкин. Яна шуни ҳам ҳисобга олиш зарурки, агар ўқитувчи зарур далиллар маълумотларга ега бўлсада уларни ишонарли асосланган ҳолда баён қилмаслиги фандаги долзарб саволларни жавоб беришда четлаб ўтиш ёки четга чиқариши мумкиндир. Бу масалаларда маърузадан қониқмасликка, унинг ишончлилиги ва тарбиявий аҳамиятини тушунтиришга олиб келади. Маърузада одатда кўпроқ баён қилиш етакчи рол ўйнайди. Талабалар дарсда пассив рол ўйнайдилар.

Амалий, семинар дарсида еса талабалар актив рол ўйнайдилар. Дарсда турли услубларни қўллаб, уларни фаоллигин таъминлаш имконияти кенг. Амалий машғулот-ўқув ишларининг мантиқий давоми бўлиб, бу термин талабаларнинг мустақил аудитория ишларини умумий тушунчаси бўлиб ҳисобланади. Амалий машғулотларда машқлар ишлаш, тажрибаларни ўтказиш кабилар амалга оширилади. Билим беришнинг бу шаклида маърузаларда олинган назарий

билимлар беришлар бевосита амалиёт билан боғланади ва ўқувчилар тажрибалар томонидан амалга оширилади.

Семинар машғулотларининг мақсади талабаларнинг чуқур билим олишини таъминлаш олган билимни реал ҳаётда қайта қўллашдир. Бунинг учун талаба олган ахборотларини ташкил қилиш илмий тадқиқот ўтказиш. Таққослаш хулоса чиқаришни билиши керак. Бундай маҳоратга ега бўлишда кўп жиҳатдан семинар дарси ёрдам беради. Семинар дарсини мувоффақиятли ўтказиш учун энг аввало асосий ва қўшимча адабиётларни синчковлик билан ўрганиб чиқиш зарур. Адабиётларни ўрганишни дарс жараёнида талабаларнинг диққатини қаратиш лозим бўлган масалаларни алоҳида ажратиш мавзунини қайси усул асосида ўрганишни режалаштириш ва дарсга тайёрланиш имконини беради. Айниқса аудиторияда муҳокама қилиш мунозараларга сабаб бўладиган саволлар қўйилганда юз беради. Натижада мавзунини чуқурроқ ўрганишга ёрдам беради. Демак, даср башдан-оёқ бир дарс тури билан белгиланмайди, балки шу дарсда янги билимни баён этиш билан бирга уни мустаҳкамлаш, яъни билимлар устида машқ ўтказиш, уйга вазифа каби бошқа елеменларнинг бўлиши ҳам мумкин, шунга қарамай, дарсдан кўзланган мақсад ўқувчиларга янги билим беришга қаратилган бўлса, бутун дидактик усуллар шунга бўйсиндирилади. Шунинг учун ҳам бундай дарс янги билим бериш дарси деб аталади. Дарсда ўқувчиларнинг китоби уларнинг энг муҳим қуролидир. Дарслик ўқитувчи учун методик қўлланма сифатида хизмат қилади, тушунчаларни киритиш тартибини, уларнинг киритилган ўқув материалларига вақтининг тақсимланишини белгилайди.

2.5. Таълим методлари. Ўқитиш методларини танлаш ва асослаш

Педагогик жараёнда таълим-тарбия методларини танлаш марказий масалалардан биридир. “Метод” объектив оламни билиш, тадқиқ қилиш усулидир. Таълим методи илм-фан, касб-хунар ёки алоҳида ўқув предметига оид билим, иш-ҳаракат усуллари ва шахсий вазифаларни ўзлаштириш мақсадидаги қўлланмалардан ўқувчи ва ўқитувчиларнинг ҳатти-ҳаракат усуллари тизимидир. Таълим методлари, педагогик жараёндан кўзланган мақсадга биноан пировард натижани тамин ва ёъл (усуллар) тизимидир. Методлар ўз навбатида усуллардан ташкил топади. Таълим-тарбия методларида педагогиканинг объектив қонуниятлари, мақсадлари, мазмуни, принциплари, шакллари ўзи ифодасини топади. Касбий тайёргарлик жараёнида таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи мақсадларга еришишга ёъналтирилган педагогик ва ўқувчиларнинг ўзаро алоқалар ҳамкорлик фаолияти усуллари таълим методлари деб юритилади. Ҳар қандай онгли фаолиятни ўзаро алоқадор ташкил етиш, қизиқтириш амалга ошириши ва назорат қилиш босқичларидан иборат бўлганлиги боис Н. К.Бабанский таълим методларини ҳам қуйидаги уч гуруҳга ажратади:

1. Ўқув билиш фаолиятларини ташкил етиш методлари;
2. Ўқув-билиш фаолиятида рағбатлантириш методлари;
3. Ўқув-билиш фаолияти самарадорлигини назорат қилиш;

Таълим методларининг самарадорлиги билан ҳар қандай ва турли шароитда охир-оқибат ўқувчилар ўзлаштирган билим иш-ҳаракат усуллари ва шахсий фазилатларининг шаклланиши самарадорлиги ва сифатига боғлиқ бўлади; таълим методларидан самарали фойдаланиши учун уларни таълим тизимида ва уни тасаввур етиш зарур. Биз қуйида академик Н.К.Бабанский таклиф етган методлар шажараси билан танишишга ҳаракат қиламиз ва улар қуйидагиларни ташкил қилади:

I. Таълим методлари ахборотларни узатиш ва идрок етиш манбаига кўра қуйидагича турланади;

1. Оғзаки (ҳикоя, суҳбат, маъруза);
2. Кўрғазмали (расмлар, диаграммалар кўрсатиш);
3. Амалий (тажриба-синов ишлари, ўқув ишлаб чиқариш меҳнати кабилар);

II. Ахборотларни узатиш ва идрок етиш мантиғига кўра таълим методлари: индуктив ва дидуктив бўлади. Индуксия хусусий, жузъий ҳодиса ва далиллардан умумий хулосага келиш усули, дидуксия еса умумийдан хусусий хулоса чиқариш ёълидир.

III. Билимларни ўзлаштиришда ўқувчиларининг фикр юритиш мустақиллигидаражасига кўра қуйидагича фикр юритиш мустақиллигидаражасига кўра қуйидагича бўлади:

1. Махсулсиз (ўқувчилар нофаол иштирокчи бўлиб қатнашадилар)
2. Махсулли (ўқувчиларнинг фаол изланишларидан ўқув билим ва ишлаб чиқариш фаолиятида иштирок етишларини кўзда тутуди).

IV. Ўқув ишларининг босқичларини даражасига кўра:

1. Ўқувчиларнинг бевосита раҳбарлигидаги ўқув ишлари;
2. Ўқувчиларининг ўз устиларида мустақил ишлари: (кииоб манба) лар билан ёзма ишларни бажариш; лаборатория ишлари, меҳнат вазифаларини бажариш кабилар);

V. Ўқув ишларида қизиқиш методлари:

1. Ўқув билиш ўйинлари;
2. Ўқув мунозаралари;
3. Эмоционал ахлоқий вазифалари;

VI. Бурч ва жавобгарликка рағбатлантриш методлари;

1. Ўқиб-ўрганишнинг муҳимлигига ишонтириш;
2. Талаблар қўйиш;
3. Талабларнинг бажарилиши юзасидан машқ қилдириш;
4. Рағбатлантриш ва жазолаш;

VII. Оғзаки назорат ва ўз-ўзини назорат қилиш методлари индивидуал сўров; оғзаки синов, оғзаки имтиҳон, машинали ёки машинасиз назорат, оғзаки ўз-ўзини назорат қилиш.

VIII. Ёзма назорат ва ўз-ўзини назорат қилиш методлари, ёзма назорат ишлари, ёзма синов ишлари, ёзма имтиҳонлар, ёзма дастурлаштирилган ишларни бажариш, ва ёзма ўз- ўзини назорат қилиш;

IX. Лаборатория амалий ва назорат ва ўз- ўзини назорат қилиш методлари:

- 1.Лаборатория амалий назорат ишлари;
2. Машинали ёки машинасиз назорат ишлари;
3. Ўз-ўзини назорат қилиш учун мўлжалланган лаборатория амалий ишларна бажариш.

X. Шахсий хис-туйғуларни шакллантириш (тарбиянинг) методлари, суҳбат, намуна бўлиш, маъруза, мунозара;

XI. Ижтимоий ахлоқий тажрбалар ва амалий фаолиятни ташкил етишни шакллантириш методлари, педагогик талаб, жамият фикр мунозаралари, одатлантириш, машқлантириш, тарбиявий вазиятларни юзага келтириш.

XII. Одоб-ахлоқ ва хулқ-атвори ривожлантириш методлари:

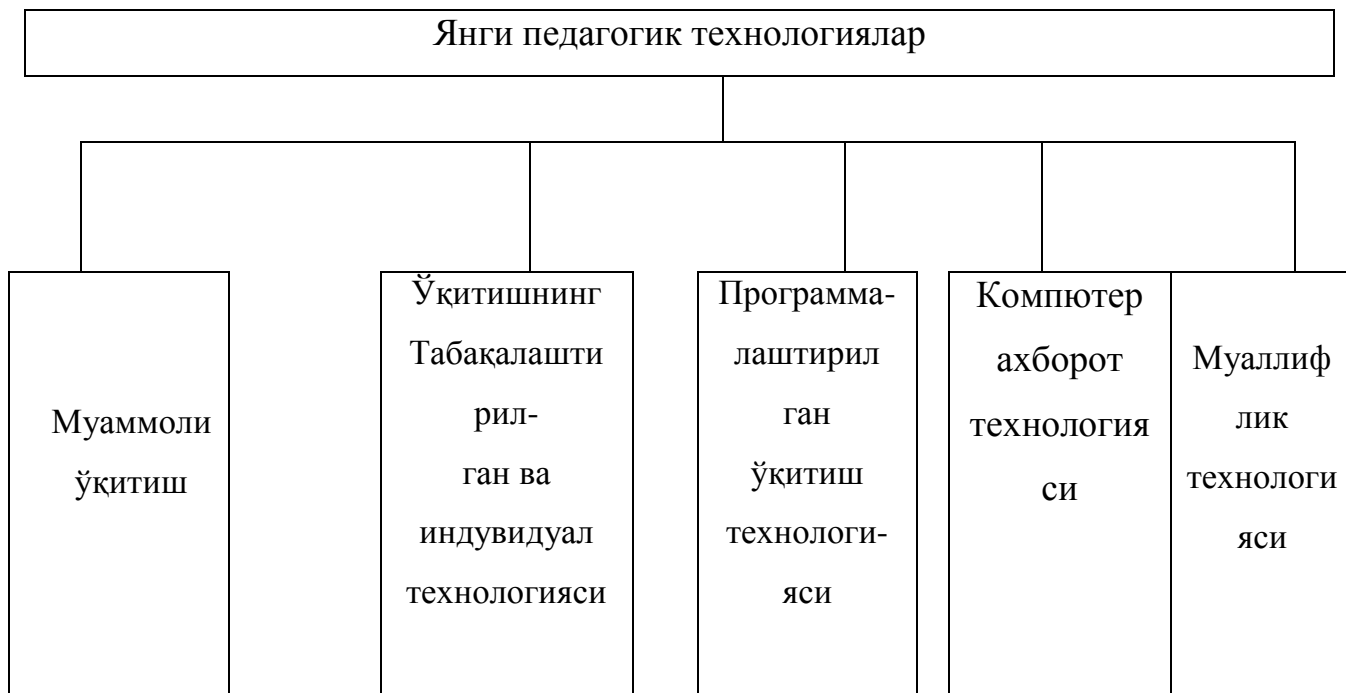
1. Мусобақа, 2.Моддий ва маънавий рағбатлантириш ва 3. Жазолаш; Реал педагогик жараёнда методларнинг қандай турлари бор ёки билишнинг емас, балки улардан самаралифойдалана олиш муҳимаҳамият касб етади. Бу методлардан фойдаланиш нисбатан кўп вақт талаб етади. Зарур жараёнда тафаккурлаш қобилиятини ривожлантиради. Мустақиллик изланувчан фаолият кўрсатишда имкон бермайди.

2.6. Педагогик технология ва педагогик маҳорат

Педагогик технология педагогнинг талабаларга ва унга таъсир қилишни ташкил етиш бўйича касбий аҳамиятга молик малакалар тизимини аниқлаб беради, педагогик фаолиятнинг технологиклигини англаш усулларини таклиф этади. Педагогик технология-ўқувчи ва ўқитувчининг уларда зарур шароит яратиш орқали ўқув жараёнини лойихалаштириш, ташкил етиш ҳамда ўтказиш бўйича педагогик фаолиятнинг ҳар томонлама қўлланган моделидир.

Педагогик технология-педагогик мақсадларга ва шу мақсадга еришишда фойдаланиладиган шахсий имкониятлар, жиҳозлар ва методологик воситаларда амалда бўлишнинг тизимли йиғиндиси ва тартибини билдиради. Таълим жараёни деганда таълимнинг белгиланган мақсади ва талабанинг билим даражасига кўра фаолиятини бошқаришнинг назарий лойихаси ва педагогик тизимнинг амалда бўлишини таъминловчи зарур воситалар тизими тушунилади. Касбий ўқитиш технологияси шахсни интизоми, ирода ва ихтисосликка бўлган қизиқишни юзага келтиради ва мутахассисга бўлган ҳар қандай талабни қаноатлантиришга қаратилган таълим технологиялари, ўқитувчи ва ўқувчининг ҳамкорлигига қаратилган таълим технологиялари ўқувчи ва ўқитувчининг ҳамкорлигига психологик шарт-шароитларни амалга оширишга ёъналтиради.

Мутахассисларни касбий тайёрлаш технологик ва унинг тамойили бўлажак касбига қаратилган мақсадлар, мазмун функциялари, ўқитиш методларидир. Шундан келиб чиққан ҳолда педагогик технологиялар ишлаб чиқилди. Янги педагогик технологияларнинг мақсади ўқув жараёнини диагностикаси уни режалаштириш ва уни амалга оширишни лойихалаш, ундаги ўқитиш методларини ва воситаларини ўзгаритириб туришдан иборат. Ўқув юртларида таълим жараёнида фойдаланиладиган ва кенг тарқатилган педагогик технологияларга қуйидагиларни киритишимиз мумкин.

Анъанавий ўқитиш жараёни тафаккурнинг назариядан-амалиётда харакатида асосланган бўлади. Продуктив ўқитиш жараёни еса, тафаккурнинг бошқачароқ мантиғига, амалиётдан ўқишга асосланган бўлади. Ўқитувчининг продуктив ўқишни таъминлайдиган енг самарали технологиялардан бири бўлади

2.7. Ўқитишнинг техник воситаларидан фойдаланиш. Кўргазмали қуроллар

Ахборотлар ҳажмининг кун сайин ошиб бориши ўқувчиларга уларни етказиш учун ўқувчининг техник воситалари ёрдамга келади. Ҳозирги вақтда барча фанларни самарали ўқитишда фойдаланилаётган техникани воситаларига қуйидагилар киради; проекторлар ва кинопроексион аппаратлар, магнитафонлар, телевизорлар, билимни назорат қилувчи ва имтиҳон олувчи машиналар ва копмьютерлар киради. Улар ўқитувчи томонидан тўғри танланса ва самарали қўлланилса, ўтиладиган дарснинг мазмуни чуқурлашади ва ўқувчи оладиган ва унинг самараси янада яхшиланади.

Бугунги кунда таълим жараёнини самарадорлигини ошириш учун таълимнинг замонавий техника воситалари ёрдамида дарс ўтишнинг мақсадга еришишга ёрдам беради. Ўқитишнинг техник воситалари ёрдамидан ташкил этиш ҳамда, кўргазмали материаллардан фойдаланиши орқали ҳам кўрсатиш орқали ўқув материалларини идрок қилиш, уларни онгли ва пухта ўзлаштириш, билимларни турмушдаги заруриятини англаб этишларига асос солади, диққатни барқарорлаштиради.

Таълим жараёнини самарадорлигини ошириш учун таълимнинг замонавий техника воситаларидан кенг фойдаланишга қуйидагилар киради: графиклар, схемалар, тарқатмали материаллар, проекторлар, ўқув телевиденияси, компьютерлар, электрон ҳисоблаш машиналари, киноаппаратлар, аудио магнитофонлар, интернет хабарлари, доска, доска стендлар. Таълим-тарбия жараёнида ўқитиш воситаларидан фойдаланиб дарсларни ўқиш, таълим-тарбия соҳасидаги туб бурилишни ясади. Булардан ташқари жуда ҳам кўп техника воситалари мавжудки, уларни унумли фойдаланилса ўқувчиларининг билим даражаси янада ошади.

Агар педагогик тизимда таълимнинг техник воситаси сифатида компьютер ишлатиладиган бўлса, педагогик тизимнинг бошқа элементлари ҳам шунча мос равишда ташкил этиши керак, шундагина компьютерларининг барча имкониятларини юзага чиқарадаган ва янги такомиллашган педагогик технология ҳосил бўлади. Интернет таълим соҳасида катта аҳамиятга эга. Интернет ёрдамида барча нарсани билиш мумкин ва деярли барча билиш мумкин ва деярли барча саволларга жавоб топиш мумкин. Ҳар бир касб-хунар коллежларида ўқитишнинг моҳияти шундан иборатки, талабаларни ўқишга қабул қилишдан бошлаб ўқув жараёнининг ташкил этилиши мазмуни билан меъзони ва бир нечта касб хунар эгаси, устаси, кичик мутахассис бўлиб ўқишни тамомлашдан иборатдир.

2.8. Анъанавий ўқитиш методлари

Ўқитувчи аниқ фанни бошқа ўқув фанлари билан ўзаро боғланган ҳолда унинг ўқитиш мақсад ва вазифаларини белгилайди, ўқувчининг ўқув билиш фаолиятини жонлантиришни таъминлайдиган ўқитишнинг замонавий шакл ва методларини ўйлаб топади.

Анъанавий дарс-таълим бир муддати мўлжаллангани, таълим жараёнида асосий бажарувчи шахс ўқитувчи ҳисобланадиган мавзуга кириш, а аниқлаштириш, ёритиш, мустаҳкамлаш ва яқунлаш босқичларидан иборат бўлган таълим методидир. Анъанавий ўқитиш методлари анчагина мураккаб бўлган янги ўқув материалларини беришда фойдаланиш яхши натижа беради. Ўқув жараёнинг моҳияти ўқувчи билиш фаолиятининг мантиғи, бўлиб, у биринчидан биздаги билимларнинг ягона манбаи бўлиши амалиётни ўрганишдан бошланиши ва фикрлаш, асосида назарий умумлаштиришдан келиб чиқади. Бу методда асосий ёъналтириш марказида ўқувчи туриб қуйида ижобий жиҳатларга эришилади:

- ўқувчининг ўқишга бўлган қизиқишни ошириш;
- олдин олган билимларини инобатга олиш;
- ўқувчининг ташаббусини ва мажбуриятда қўллаб-қувватлаш;
- ўқув жараёнини тўғри ёълга қўйиш;
- ўқитувчининг ўқувчилар учун ўқув жараёнини енгиллаштириш;
- ўқув жараёнини холисона баҳолаш;
- вақтдан унумли ва самарали фойдаланиш;
- аниқ илмий билимларга таяниш ва улардан бошқа фанларни ўрганишда фойдаланиш каби ишларни амалга ошириш ва унга ёрдам беради.

Анъанавий дарснинг самарадорлигини ошириш ва дарсда ўқувчиларнинг фаоллигига еришиши учун янги дарсда ўқувчиларнинг кичик-кичик бўлимларга бўлиниб ўтиш тавсия етилади. Шунингдек, ўқувчиларнинг бу материалларни қандай ўзлаштириб бораётганлигини назорат қилиб бориш ва

бу мақсадда турли хил машқ ва топшириқларни бажариш мақсадга мувофиқ бўлади.

Бунинг учун дарс жараёнини оқилона ташкил қилиш, ўқитувчи томонидан ўқувчиларнинг қизиқишини орттириб, уларнинг таълим жараёнида фаоллигини муттасил рағбатлантириб туриш, ўқув материалларининг мазмунини оширишда баҳс-мунозарага, ақлий ҳужум, кичик гуруҳларда ишлаш, тадқиқод, ролли ўйинлар методларидан фойдаланиш, ранг-баранг қизиқтирувчи мисолларни келтириш, ўқувчиларни амалий масала ва машқларни мустақил равишда бажаришда ундан тушунча баҳолаш усуллари ва таълим воситаларини ўз ўрнида қўллаш тавсия етилади.

Олий мактабдаги ўқитиш усуллари муаммоси кўп сонли тадқиқотларнинг мавжудлигига қарамадан ҳозиргача ҳал етилганича ёъқ. Бу ўқитиш усуллариининг дилектиклиги, олий мактабдаги таълим мазмунининг такомиллаштуви, илмий техник тараққиётининг ўсиб бориши билан изоҳланади.

Олий мактабдаги ўқитиш методлари нафақат дарс бериш усуллари ва услубларини билдиради, балки билишнинг ўқув ва илмий фаолиятда ёъналтирилган тизими еканлигини қайд қилади. Ўқитиш усуллари билим, малака ва кўникмаларни ижодий эгаллашга ёрдам беради.

2.9. Касб-ҳунар таълимида иновацион технологиялар

Иновацион таълим бу бўлажак мутахассисларни жойларда ишлашга тайёрловчи жараён бўлиб, у аввал олган билимлар асосида таълимни такомиллаштириш ва самарали янгича ёндашув қилишдан иборат. Унда таълим-тарбияда янгича сифат кўрсаткичида еришиб, юқори самарадорлигини қўлга киритиш амалга оширилади ва ижодкорликка ёъналтирилади ҳамда таълим технологияларини янгича сифат босқичига кўтариш, шунингдек таълим-тарбияда замонавий ёндашувларни ташкил қилиб беришни

таъминлайди. Иновацион таълимда замон билан ҳамнафас таълим технологияларини яратиш билан шуғулланишда доим имконият бор.

Иновацион таълим ўзига хос ижобий хусусиятларга эга. Улар қуйидагилардан иборат:

- кадрлар тайёрлаш тизимида илм-фаннинг узвий равишда кириб боришини таъминлайди. Бунда илғор педагогик технологияларни яратиш ва ўзлаштириш юзасидан мақсадли иновацион лойиҳаларни шакллантириш ва амалга ошириш ёли билан илм-фаннинг таълим амалиёти билан ва интеграцияни таъминлаш чора-тадбирлари ишлаб чиқилди;

- илғор педагогик технологиялар ва янги ахборот технологияларини жорий этиш учун ўрта умум таълим ва ўрта махсус касб-ҳунар таълими ва олий ўқув юртларида экспериментал майдончалар ташкил этиш орқали илмий-тадқиқот натижаларини ўқув-тарбия жараёнида бу ўз вақтида жорий этиш механизмларини рўёбга чиқаришда самарали фойдаланишга еришилади;

- таълим жараёнининг истиқболлигини олгандан кўриш, билиш яъни таълим берувчининг аввалги ва ҳозирги тажрибалари асосида ўқитиш эмас, балки таълим олувчини узоқ келажакни мўлжаллашга (истиқболли режа тузишда) ўргатишдан иборат бўлиб, унда таълим олувчи ижтимоий ҳаёт ва касбий фаолиятда ташхизлаш, башоратлаш, моделлаштириш ва лойиҳалаштиришни амалга ошига олиш зарур;

- таълим олувчиларнинг ҳамкорликда таълим олиш ва оптимал қарорларни қабул қилиш (локал ва хусусийдан тортиб дунёни маданият ривожланишини ҳисобга олишда глобал муаммоларни ҳал этиш) да фаол иштирок этишини таъминлайди.

Иновацион таълим бўлажак мутахассисини янгича шароитларда ишлашга тайёрловчи жараён бўлиб, олдинги олган билимларни асосида таълимни такомиллаштиришда самарали янги ёндашув қилишдан иборатдир.

Иновацион таълимнинг асосий мақсади таълим беришда ундаги юқори самарадорликни ва ижобий сифат кўрсаткичларини э

галлашнинг методикасини яратиш. Бунда илғор педагогик ва ахборот технологиялари ва ҳокозоларга асосий манбалар бўйича ҳисобланади.

Ёшларга таълим бериш, тарбиялаш ва уларнинг умумий ривожлантиришларини бир бутунликда амалга ошириш зарур. Таълим тизмида таълим ва тарбиянинг бирлиги қондаси асосида ва етакчи қондалардан бири ҳисобланади.

2.10. Программалаштирилган таълим

Программалаштирилган таълим ўқитишниташкил етишнинг бир шакли бўлиб, ўқув жараёнида кибернетика ғоялари ва принципларини амалга ошириш имкониятини беради. Таълимнинг ташкилий шаклини амалга ошириш учун фақатгина кибернетиканинг ғоялари емас, балки ҳар бир ўқувчи билан доимий икки томонлама ахборот алмашинувини таъминлайдиган таълимнинг янги воситалари ва масалалари ҳам керак. Технологиявий автоматлаштириш ва программалаштирилган қўлланмалар туфайли таълим шароитида тескари алоқа ва ўқитишнинг индивидуаллаштириш принципларини, фаоллик ва онглилик принципи енг самарали амалга ошириш, ўқув жараёнидаги мустақил ишни ташкил қилишнинг янги шаклларини топиш имконияти вужудга келади. Бунда еса ўқитувчисиз таълимнинг боришини билим, кўникма ва малакаларини ўзлаштиришнинг турлича мувофиқ ўзлаштириш ва таълимнинг боришини ўзлаштириш динамикасига мослаштириш мумкин бўлади. Хусусан ана шу таълимни программалаштириш сабабли ўқитиш назарияс ва амлиётида вужуудга келган янгилик ҳисобланади.

Программалаштирилган таълим билим ва кўникмаларни ўзлаштириш жараёнини оптималлаштириш масаласини ҳал қилади. Бу масала кибернетика билан таълим жараёнининг ўзига хос хусусиятларини ўрганадиган психологик педагогик фанлар туташган жойда ҳал бўлади.

Программалаштирилган таълимда ўқув материаллари бўйича тайёргарликка, баён қилишга ва сўровга қўйиладиган аниқлик талаблари тўла

қонуний ва зарурдир. Чунки ўқув жараёни бошқариладиган жараён бўлиши ва уни ўқитувчи ёки техник воситада жойланадиган дастур, программалаштирилган дарслик, ўқитиш машинаси ва бошқа замонавий электрон акустик проекцияловчи аппаратлар ёрдами билан олиб бориш керак. Машғулотлар жараёнида дастурлаштирилган таълимни ўқитиш воситаси билан яккама-якка келадиган ўқитишнинг ишидаги барча ижобий ва салбий томонларини максимал даражада ҳисобга олиш учун ўқув материали қанчалик аниқ системалаштиришни тасаввур етиш мумкин. Ҳар қандай дидактика тили билан айтганда, топшириқни муваффақиятли бажариш учун уни бажаришга барча усулларини ўзлаштириш керак. Ахборот фақат миқдори бўйича эмас, балки мақсадга еришиш еҳтимолини оширишга кўра қиммати бўйича ўлчаниш лозим.

Программалаштирилган таълим ва тарбиянинг асосий ва умуман қабул қилинган вазифаси таълим ва тарбия жараёнини бошқариладиган жараёнда айлантирилади.

2.11. Баҳс – мунозара методи

Мунозара шаклидаги машғулот икки босқичли қилиб ўтказилади. 20 та талаба бўлса тўрттадан ёки беш кишидан иборат кичик гуруҳлар шаклида ўтказилади. Яъни ҳар столда давра қилиб ўтирилади. шундай қилиб, гуруҳда тўрт ёки бешта давра ҳосил бўлади. Бугунги машғулотдаги ҳал қилиниши керак бўлган муаммо тўрт ёки бешта масалага бўлинади. Ўқитувчи гуруҳлар ҳал қилиш лозим бўлган масалаларни алоҳида қоғозга ёзиб келади. Ҳар бир гуруҳга турли саволлар тарқатилади. Агар муаммо янги бўлса, ҳар бир карточкада қоғозга саволларга қисқача изоҳлар берилиши керак ёки муаммони ҳал қилиш учун зарур бўлган материаллар билан танишиш талабаларга олдиндан топширилади. Ҳар бир гуруҳга ўзлари олган масалаларни кичик гуруҳларда ўзаро ижодий ҳамкорликни ёълга қўйиб мунозарани ташкил қилишни ва тегишли жавоб ҳозирлаш учун 5-10 минут берилади ва мунозаранинг иккинчи

босқичи бошланади. Унда ҳар бир кичик гуруҳ вакили ўзлари ҳал қилган масалани бутун гуруҳда, жамоада гапириб, исботлай билиши керак. Бу вакилнинг жавоби бошқа гуруҳ аъзолари томонидан умумий мунозарага олинади ва умумий хулоса чиқарилади. Бундай ўқитувчи мунозарага ижодий ҳамкор сифатида, энг зарур пайтларда иштирок қилиши керак.

ИНТЕРНЕТ ЯНГИЛИГИ

ЎҚИТУВЧИНИНГ МУСТАҚИЛ ЎҚИШНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

Кудякова Р. – А.Авлоний номидаги ХТХҚТМОМИ

[http:// www.xdlsoft.com/14.html](http://www.xdlsoft.com/14.html). (12.06.2013 й.)

Ўқитувчи мустақил малака оширишининг самарадорлиги учта асосий тамойиллар: муайян тартибга, узлуксизликка ва бажариш шартлигига риоя қилиш билан боғлиқ. Мустақил ўқиш – малака ошириш узлуксизлигини таъминлашнинг дастлабки бўғини ҳисобланади. Педагог кадрлар малака оширишининг узлуксизлигини таъминлайдиган бошқа бўғинларга фан методика бирлашмаларидаги фаолият, семинарлар, кенгашларда иштирок этиш, қисқа муддатли курсларда ёки малака ошириш курсида ўқиш киради.

Ўқитувчининг мустақил ўқиш бўйича ишида ёш, уз фаолиятини бошлаётганлар учун ҳам ва тажрибали, кўп йиллар ишлаш давомида тўплаган ва мустақил тадқиқот олиб бориш учун тайёрлаган ижобий тажрибаларини таҳлил қилиш ва умумлаштиришга интилаётганлар учун ҳам энг масъулиятли босқич- мустақил ўқиш мавзусини танлаш ҳисобланади.

Бу ишдаги энг аҳамиятли жиҳати мустақил ўқиш ёки ўқитувчининг касбий тафаккури доирасини кенгайтириш билан боғлиқ бўлган шахсий мавзуси устида тўғри, тизимли, босқичма-босқич ишлашини йўлга қўйишдан иборат.

Ўқитувчининг мавзу устида ишлашининг иккинчи босқичи режа тузиш бўлиб, бунда у назарий ҳамда амалий жиҳатдан ўрганадиган масалаларнинг ишланмаси берилади. Бу масалаларни ўқитувчи тегишли манбаларни ўрганишни бошламасидан олдин шакллантириши жиддий аҳамиятга эга.

Бундай ёндашув ўқитувчида ҳосил бўлган фикр-мулоҳазаларни тегишли манбалар муаллифлари томонидан татбиқ қилинганлари билан солиштириш, қиёслаш учун имконият яратиши билан эътиборга лойиқ. Шуниндек, муаммога кириб бориш, қизиқиш ҳосил қилиш, муаллиф билан баҳсга киришиш, ўз тахминини, яъни, мазкур зиддиятнинг эҳтимол бўлган ечемини ишлаб чиқиш учун яхшироқ ёрдам беради. Шу тартибда ўз тахмини (гипотезаси) бўйича ишлаш ўқитувчининг башорат қилиш, қасбий фаолиятини ҳамда педагогик тафаккурини ривожлантиришга ёрдам беради.

Бунинг натижасида ўқитувчининг билим доираси ва педагогик маҳорати кенгайиши билан бирга унинг ўз методик ишини таҳлилий-тадқиқот сфатида режалаштириш, амалга ошириш ва умумлаштириш учун имкониятлари кенгайиб боради.

Бунда адабиётлар билан ишлашга, тажриба-синов ишларини ўтказишга, бошқаларнинг ижобий тажрибаларини кузатиш ва таҳлил қилишга, ўз тажрибасини умумлаштиришга, шахсий мавзу бўйича ишлар натижасини таҳлил қилиш ва уларнинг самарадорлигини баҳолашга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Мустақил ўқиш бўйича ишларни режалаштиришда ўз фани бўйича билимларни ошириб бориш асосий масалалардан бири бўлиши керак. Малака ошириш курсида ўқиётган ўқитувчилар билан уларнинг ўз фани бўйича билимларни ҳаққоний аниқлаш юзасидан суҳбатлашишда ўзаро муносабатларни нозик даражада сақлай билиш керак. Чунки, ҳар бир ўқитувчи ўзини бу масалада яхши тайёргарликка эга деб ҳисоблайди. Унинг ўқитаётган фанини бўш билиши тўғрисидаги фикр унга қаттиқ тегади.

Лекин, малака ошириш курсларида ўтказиладиган назорат ишлари айрим ўқитувчиларнинг назарий билимлари бўшлигини ва уларнинг ушбу йўналишда

жиддий ишлашлари зарурлигини кўрсатади. Бу масалаларга кўпинча курс машғулотларида етарлича эътибор қаратилмайди. Бундай ҳол ўқитувчиларнинг ўз касбий тайёргарлик даражаларини, илмий-назарий, педагогик-психологик билимларини ошириш бўйича ишлари тўғрисидаги вақти-вақти билан ҳисобот беришларини ташкил этишни тақозо қилади.

Шу билан бирга, ўқитувчиларнинг педагогик маҳоратини оширишга қаратилган тадбирлар: конференция, семинар, тренинг, танлов ва шу каби тадбирларни мактаб, туман (шаҳар)ларда ўтказиб бориш лозим. Таълим тизимини янгилаш ва такомиллаштириш бўйича кенг камровли ишлар амалга оширилаётган, таълимнинг энг самарали ва натижали йўл-йўриқларини излаш давом этаётган ҳозирги кунда педагог кадрларнинг мунтазам ўқишларини таъминлаш зарур ҳисобланади.

Ўқитувчининг мустақил ўқиши шундай ташкил қилиниши зарурки, бу ишнинг натижалари имкони борича тезликда ўқувчиларнинг билим сифатини ва тарбияланганлик даражасини ошириш бўйича амалиётга татбиқ этиб бориладиган бўлсин.

Мустақил ўқиши ўзини ўзи бошқарадиган бўлиши лозим. Мустақил ўқишни ташкил қилиш ва унга раҳбарлик мактаб раҳбарияти, методика бирлашмаси, туман (шаҳар) методика хизмати тизими томонидан амалга оширилади. Бунда мустақил ўқиш мақсадга йўналтирилган бўлиши учун ўқитувчиларнинг ишини, ўқувчиларнинг фанлар бўйича билим, кўникма, малакалари сифатини ўрганиш, камчиликларни ва уларнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлаш, уларни бартараф қилиш йўллари белгилаш лозим.

Бунда асосий эътиборни дидактика, психология ва тарбия назариясининг айрим ўқитувчи ёки ўқитувчилар гуруҳи, бутун педагогик жамоа ҳал этиш устида ишлаши лозим бўлган муаммонинг мазмунини тўлароқ очиб беришга ёрдам берадиган масалаларига йўналтириш керак.

Айрим тажрибали педагогларнинг ўз устида ишлашлари энди керак эмас, деб ҳисоблашлари нотўғри. Мустақил ўқиш ҳозирда ҳар бир педагог учун

зарур, чунки ёш педагоглар ҳам кўп нарсани билмайдилар, тажрибалилари эса кўп нарсани унутганлар.

Ҳеч ким ўқитувчи бўлиб туғилмайди, унинг бўлиб етишиши кўп жиҳатдан мактабда мустақил ўқиш ишининг яхши ташкил қилиниши, методик хизматнинг самарали, мақсадга йўналтирилган ва асосийси – узилишларсиз ишлаши билан боғлиқ.

Мустақил ўқишни қуйидаги асосий йўналишлар бўйича ташкил қилиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

1. Ўқитувчининг миллий ғоя ва маънавият соҳасидаги билимлари даражасини ошириш.

2. Ўзбекистонда таълим тизимининг тараққиёт йўллари белгиловчи меъёрий, дастурий ҳужжатларни чуқур ўрганиш.

3. Ўқитувчининг мутахассислик фани бўйича билимларини чуқурлаштириш ва кенгайтириш.

4. Ўқитувчининг психология, педагогика, дидактика, хусусий методика соҳаларидаги билимлари ва тажрибасини кенгайтириш.

5. Замонавий педагогик ва ахборот-коммуникацион технологияларни ҳамда илғор педагогик тажрибаларни ўрганиш ва амалга жорий қилиш.

6. Ўқитувчининг фан, техника, санъат ва адабиёт соҳаларидаги янгиликлар ва ютуқлар билан танишиб бориши.

Ҳар бир ўқитувчининг мустақил ўқиши, одатда, ўқув йили бўйича тузилган ва мактаб раҳбарияти томонидан тасдиқланган шахсий режа асосида амалга оширилади. Бу режада миллий ғоя ва маънавият, касбий ва маданий даражани оширишдан иборат учта асосий йўналишдаги мустақил ўқиш режалари билан бунга ўқитувчининг йил давомида ёки яқин 2-3 йилда ҳал қилиш устида иш олиб борадиган муаммоси ҳам кўрсатилади.

Бундай муаммо устида ишлашни бошлашда ҳар бир ўқитувчи аввал шу масала бўйича олимлар, методистлар асарларини қамраб оладиган библиография тузади. Бу адабиётларни ўқиш ва қисқа конспектлар олиш ўрганилаётган масала бўйича олимларнинг фикрларини солиштириш, уларни

умумлаштириш ҳамда ўз хулосаларини чиқариш имкониятини беради. Бу иш натижаси реферат ёзиш, методика бирлашмаси мажлисида маъруза ўқиш бўлиши лозим.

Мустақил ўқиш иши ўзаро дарс кузатишни, иш режаларини, машғулотларинг кенгайтирилган конспектларини муҳокама қилишни, ўқитувчининг танлаган мавзуси бўйича фаолиятини акс эттирадиган очик дарслар ўтказишни ҳам ўз ичига олиши лозим.

Мустақил ўқиш, унинг йўллари ва методларини танлаш ўқитувчининг хоҳиши ҳамда ўз билимлари, методларидаги камчиликларни тўлдириш зарурати асосида белгиланиши керак. Ўз билимларини қайси мавзу бўйича такомиллаштиришни, ўқув йили давомида қандай тадқиқотлар, тажриба-синовлар ўтказишни режалаштиришни ўқитувчининг ўзи ҳал этиши лозим.

Юқорида айтилганлар асосида хулоса қилиш мумкинки, ўқитувчининг мустақил ўқишини аниқ мақсадга йўналтирилган ҳолда туғри ташкил қилиш ва бу фаолиятнинг мунтазам олиб борилишини таъминлаш таълим сифати ва самарадорлигини оширишда жиддий аҳамиятга эга.

III боб. Ижтимоий- иқтисодий масалалар

3.1. Мамлакатни модернизация қилиш шароитида қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигининг аҳамияти ва зарурлиги.

Меҳнат унумдорлиги иқтисодий категория бўлиб, конкрет сарфланган меҳнатнинг натижавийлиги ёки самарадорлигидир. Айрим иқтисодчилар меҳнат унумдорлигини вақт бирлиги ичида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори, деб биладилар. Бошқалари эса меҳнат унумдорлиги деганда маҳсулот бирлиги учун сарфланган вақтни тушунадилар. Айрим иқтисодий адабиётларда меҳнат унумдорлиги конкрет сарфланаётган меҳнатнинг маълум вақт ичида маҳсулот ярата олиш қобилиятидир, деган тушунчалар ҳам берилган.

Конкрет сарфланаётган меҳнатнинг натижавийлиги меҳнат унумдорлигидир, деган тушунча меҳнат унумдорлигининг мазмунини бошқаларига нисбатан аниқроқ ифода этади. *Вақт бирлиги ичида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори меҳнат унумдорлигининг асосий кўрсаткичини ифодалайди.* Маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт миқдори ҳам меҳнат унумдорлигининг иккинчи кўрсаткичини ифода этади. Уни иқтисодий адабиётларда меҳнатнинг интенсивлиги деб ҳам аталади. Агарда конкрет сарфланган меҳнатнинг маълум вақт ичида маҳсулот ярата олиш қобилияти меҳнат унумдорлиги бўлса, меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи ҳар доим бир хилда бўлган бўлар эди. Бу фикрни мисол орқали кўрсак, қуйидаги ҳолатга дуч келмиз: бир пахта терувчи барча жисмоний ва ақлий қобилиятини ишга солса, бир кунда 85 кг пахта тера олади. Пахта мойдонлари ва бошқа омиллар бир хил бўлган пайтда ўша теримчи ҳар куни 85 кг дан пахта терган бўлар эди. Лекин барча шароитлар бир хил бўлишига қарамасдан теримчи ҳар куни ҳар хил миқдорда пахта теради. Яъни унинг ҳар кунги натижалари ҳар хил бўлади. Жуда камдан-кам ҳолларда бир хил кўрсаткичга эга бўлиши мумкин.

Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичлар тизими орқали аниқланади. Бунда натурал ва қиймат кўрсаткичлардан фойдаланилади. Натурал кўрсаткичларга вақт бирлиги ичида ишлаб чиқарилган ялпи ҳосил ва бир бирлик маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт миқдори киради. Албатта, бу ҳар бир маҳсулот тури бўйича алоҳида ҳисобланади. Бу кўрсаткичлар маълум камчиликка эга. Қишлоқ хўжалигида бир ишчи ходим йил давомида турли тармоқларда, яъни пахтачиликда, дончиликда, сабзавотчилик ва бошқа тармоқда фаолият кўрсатади. Базан бир куннинг ўзида бир нечта турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш жараёнларида иштирок этади. Бу, ўз навбатида, ишчи ходимнинг иш вақтларини у ишлаган соҳаларга тақсимлаш муаммосини туғдиради. Албатта, иқтисодчилар томонидан меҳнат сарфларини маҳсулотларга тақсимлаш усуллари ишлаб чиқилган. Шунга қарамасдан меҳнат унумдорлигининг натурал кўрсаткичлари ҳақиқий ҳолатни жуда аниқ белгилай олмайди. Шу сабабли меҳнат унумдорлигининг қиймат кўрсаткичларидан кенгроқ фойдаланилади.

Бир ишчи ходим ҳисобига бир йилда ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулот миқдори. Бу кўрсаткич меҳнат унумдорлигининг энг асосий кўрсаткичларидан биридир. Бу, йил давомида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдорини ишчи ходимларнинг ўртача йиллик сонига бўлиш йўли билан аниқланади. Бу кўрсаткич сарфланган меҳнатга нисбатан ҳам ҳисобланади. Бунда ялпи маҳсулот уни ишлаб чиқарилган вақт, киши-соатларига бўлиш йўли билан аниқланади. Меҳнат унумдорлигини киши-соатлари бўйича аниқлангани аниқроқ ва тўғрироқ ҳисобланади. Чунки ходимларнинг ўртача йиллик сони ҳақиқатда сарфланган меҳнатни киши соатларидек аниқ белгиламайди. Бир кишининг 280 ёки 260 кун ишга чиққани унинг ҳақиқатда ҳар куни неча соат ишлаганини билдирмайди.

Меҳнат унумдорлигининг бу кўрсаткичларини ҳисоблаганда ялпи маҳсулотни ҳисоблаш усуллари ҳам катта аҳамиятга эга. Амалда ялпи маҳсулот жорий ва солиштирма нархларда ҳисобланади. Узоқ даврларга меҳнат унумдорлигининг динамикасини кўрганда солиштирма баҳоларда ҳисобланган

ялпи маҳсулотни олиш талаб қилинади. Бу кўрсаткичларнинг йилдан - йилга ошгани ижобий ҳисобланади. 1 ёки 100 ёки 1000 сўмлик ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт меҳнат унумдорлигининг иккинчи иқтисодий кўрсаткичидир. Сарфланган меҳнат киши- соатларида ўлчанади. Бу кўрсаткич йилдан-йилга камайиб боргани яхши. Яъни бир бирлик маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланаётган киши - соатлари миқдори камайиб бориши зарур. Бу иқтисодий ўсишни таъминлайди.

Мамлакатимизнинг қишлоқ хўжалик маҳсулотларига бўлган барча талабларини қондиришда жонли ва буюмлашган меҳнатнинг аҳамияти улкан. Чунки у қийматни яратади, қолаверса, инсоннинг онгли-мақсадга йўналтирилган фаолиятидир. У билан меҳнат предметлари ҳамда воситалари уйғунлашган ҳолда иш жараёни амалга оширилади. Бу жараённинг маҳсули қиймат ҳисобланади. Демак, талабни қондира олиш қобилиятига эга бўлган маҳсулотларни етиштириш, хизматларни бажариш инсоннинг жонли фаолияти (меҳнати) билан меҳнат предметлари ва воситаларининг мақсадга мувофиқ боғланишига боғлиқ. Уларнинг миқдори, сифати бевосита юқоридаги омилларга боғлиқ. Лекин инсон ва унинг онгли фаолияти бўлмаса ҳеч қандай маҳсулот яратилмайди, иш ёки хизмат бажарилмайди. Шундай экан, фақат инсон ўзининг онгли фаолияти билан маҳсулотларни яратади.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда табиий шароитнинг (ҳарорат, ёғин ва иссиқ кунлар миқдори) аҳамияти катта. Ишлаб чиқариш инсон меҳнати ҳамда меҳнат проедметлари ва воситалари, табиий шароитларни эътиборга олган ҳолда самрали уйғунлашишини талаб этади. Инсон шу ишлаб чиқариш воситаларини маълум ҳудудда, даврда ишга солиб, ишлаб чиқариш жараёнини амалга оширади. Бу жараён бир қанча меҳнат жараёнларини ўз ичига олади. Жумладан, экинлар экиладиган ерларни ҳайдаш, экишга тайёрлаш, экиш, сув бериш, ишлов бериш, ҳосилни териб олиш ва бошқалар. Ишлаб чиқариш жараёнининг самараси, аввало, инсоннинг онгига, билимига, малакасига, муносабатига, қолаверса, фан-техника тараққиётига, ишлаб чиқариш воситаларининг сифатига, ҳолатига ва ниҳоят, табиий шароитга

боғлиқ. Демак, инсон ўз фаолиятини уларнинг барчасини оқилона, уддабуронлик билан самарали ишга солишга қаратиши керак. Шундай меҳнат иқтисодий категория ҳисобланади. Унинг табиати ишлаб чиқариш муносабатлари билан белгиланади. Қишлоқ хўжалигида меҳнат тармоқнинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги хусусиятларга эга:

- меҳнат ва унинг самараси табиий шароит билан боғлиқлиги;
- меҳнатдан фойдаланишга ишлаб чиқариш мавсумийлигининг таъсир қилиши;
- қишлоқ хўжалигидаги меҳнатнинг ўсимликлар ҳамда тирик мавжудотлар (хайвонлар, ўсимликлар) билан узвий боғланганлиги;
- қишлоқдаги меҳнат савияси ва билим даражасининг нисбатан пастлиги;
- ўсимчилик ва чорвачилик тармоқларида ишлаб чиқариш жараёнларининг автоматлаштирилганлик ва механизациялаштирилганлик ҳамда электрлаштирилганлик даражаси пастлиги;
- тармоқда тор доирадаги ихтисослашишнинг камлиги;
- қишлоқ хўжалигида сарфланаётган меҳнат таркибида аёллар ва ёшлар меҳнати салмоғи (ҳиссаси) нинг кўплиги;
- қишлоқ хўжалигида меҳнатга тўланаётган ҳақ ва унинг ижтимоий ҳимояланиши бошқа тармоқлардагига нисбатан пастлиги ва бошқалар.

Таъкидланган хусусиятлар тармоқда сарфланадиган меҳнатнинг миқдорига, сифатига ва самарасига бевосита таъсир этади. Турлича табиий шароитда, ҳар хил даражада ихтисослашган хўжаликларда бир хил иш жараёнларини амалга ошириш учун ҳар хил миқдорда бир турдаги меҳнат сарфланади, унинг самарадорлиги ҳам бир-биридан фарқ қилади. Кеч куз, қиш ва эрта баҳорда меҳнат сарфи кескин камайиб, ҳосилни йиғиб олишда унга бўлган талаб ортади. Шу даврда мавсумий ишчилар шартнома асосида жалб этилади. Ўсимчилик ва чорвачиликда бажариладиган ишларнинг кўпчилиги юқори даражада билим ва малака талаб этмайди. Қишлоқ хўжалигидаги меҳнат таркибида аёллар меҳнатининг салмоғи ҳозирги даврда анча юқори. Шунинг

учун ҳам тармоқда меҳнатга тўланаётган ҳақ камроқ. Тармоқнинг янги, унумли техникалар билан талаб даражасида таъминланмаганлиги айрим иш жараёнларини (суғориш, чиканка қилиш, ҳосилни йиғиб олиш, чорва ҳайвонларини озиклантириш, соғиш...) тўлиқ механизациялаштириш имконини бермайди, натижада оддий жонли меҳнат харажатлари ортишига сабаб бўлади.

3.2. Меҳнат унумдорлиги даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларни аниқлаш тартиби.

Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичлар тизими орқали аниқланади. Бунда натурал ва қиймат кўрсаткичлардан фойдаланилади. Натурал кўрсаткичларга вақт бирлиги ичида ишлаб чиқарилган ялпи ҳосил ва бир бирлик маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт миқдори киради. Албатта, бу ҳар бир маҳсулот тури бўйича алоҳида ҳисобланади. Бу кўрсаткичлар маълум камчиликка эга. Қишлоқ хўжалигида бир ишчи ходим йил давомида турли тармоқларда, яъни пахтачиликда, дончиликда, сабзавотчилик ва бошқа тармоқда фаолият кўрсатади. Базан бир куннинг ўзида бир нечта турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш жараёнларида иштирок этади. Бу, ўз навбатида, ишчи ходимнинг иш вақтларини у ишлаган соҳаларга тақсимлаш муаммосини туғдиради. Албатта, иқтисодчилар томонидан меҳнат сарфларини маҳсулотларга тақсимлаш усуллари ишлаб чиқилган. Шунга қарамасдан меҳнат унумдорлигининг натурал кўрсаткичлари ҳақиқий ҳолатни жуда аниқ белгилай олмайди. Шу сабабли меҳнат унумдорлигининг қиймат кўрсаткичларидан кенгроқ фойдаланилади.

Бир ишчи ходим ҳисобига бир йилда ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулот миқдори. Бу кўрсаткич меҳнат унумдорлигининг энг асосий кўрсаткичларидан биридир. Бу, йил давомида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдорини ишчи ходимларнинг ўртача йиллик сонига бўлиш йўли билан аниқланади. Бу кўрсаткич сарфланган меҳнатга нисбатан ҳам ҳисобланади. Бунда ялпи маҳсулот уни ишлаб чиқарилган вақт, киши-соатларига бўлиш йўли билан

аниқланади. Меҳнат унумдорлигини киши-соатлари бўйича аниқлангани аниқроқ ва тўғрироқ ҳисобланади. Чунки ходимларнинг ўртача йиллик сони ҳақиқатда сарфланган меҳнатни киши соатларидек аниқ белгиламайди. Бир кишининг 280 ёки 260 кун ишга чиққани унинг ҳақиқатда ҳар куни неча соат ишлаганини билдирмайди.

Меҳнат унумдорлигининг бу кўрсаткичларини ҳисоблаганда ялпи маҳсулотни ҳисоблаш усуллари ҳам катта аҳамиятга эга. Амалда ялпи маҳсулот жорий ва солиштирма нархларда ҳисобланади. Узоқ даврларга меҳнат унумдорлигининг динамикасини кўрганда солиштирма баҳоларда ҳисобланган ялпи маҳсулотни олиш талаб қилинади. Бу кўрсаткичларнинг йилдан - йилга ошгани ижобий ҳисобланади. 1 ёки 100 ёки 1000 сўмлик ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт меҳнат унумдорлигининг иккинчи иқтисодий кўрсаткичидир. Сарфланган меҳнат киши- соатларида ўлчанади. Бу кўрсаткич йилдан-йилга камайиб боргани яхши. Яъни бир бирлик маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланаётган киши - соатлари миқдори камайиб бориши зарур. Бу иқтисодий ўсишни таъминлайди.

Меҳнат унумдорлиги деганда инсоннинг мақсад йўлидаги фаолият самараси тушунилади. Ҳар бир ходимнинг, чунончи, тракторчи, сигир соғувчи, ипак курти боқувчи ва бошқа шахсларнинг вақт бирлиги ичида яратган маҳсулотлари миқдори, яъни меҳнатнинг самараси, натижаси меҳнат унумдорлиги дейилади. Ҳар бир ходимнинг фаолиятида сарфланган меҳнат тегишли иш вақти, чунончи, нафар-куни, нафар-соати билан аниқланади. Шунингдек, бу вақт бирлигида етиштирилган маҳсулотлар (ғалла, сут, пахта в.х.) миқдори эса килограм-М, центнер, т. ўлчовида ифодаланади.

Умуман олганда, меҳнат унумдорлиги даражаси етиштирилган маҳсулотни унга сарфланган вақтга тақсимлаш йўли билан аниқланади ва у қуйидаги формула билан ифодаланади;

Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлиги даражасининг кўрсаткичлари
Меҳнат унумдорлигининг тўғри кўрсаткичлари:

$M_y = \frac{M}{T}$, бу ерда: М – етиштирилган маҳсулот ҳажми (натура ёки қиймат кўриниши); Т – маҳсулот етиштиришга кетган меҳнат сарфи (киши-соатлари, ўтача йиллик ходимлар сони).

Меҳнат унумдорлигини тескари усулда кўрсатиш

$t = \frac{T}{M}$, бу ерда: Т – маҳсулот етиштиришга кетган меҳнат сарфи, киши-соатда; М – етиштирилган маҳсулотнинг натура ҳолидаги ҳажми (ц, т, дона).

Меҳнат унумдорлигининг тўлиқ бўлмаган кўрсаткичлари:

- бирлик вақт (1 соатда га, 1 соатда т) ичида бажарилган иш ҳажми;
- 1 га қишлоқ хўжалик экин майдонини ишлашган кетган меҳнат сарфлари (киши-соат);
- 1 бош чорвага хизмат қилиш учун кетган меҳнат сарфлари (киши-соат);
- чорвачиликда айрим амалларни бажариш учун сарфланган меҳнат ва х.к.

Одатда, вақт бирлиги ичида қанча кўп маҳсулот етиштирилса ёки маҳсулот бирлиги учун қанча оз меҳнат сарфланса, меҳнат унумдорлиги даражаси ҳам шунча юқори, меҳнат унумдорлиги даражаси қанча юқори бўлса, жамият ҳам шунча ривожланган бўлади. Меҳнат унумдорлигининг ўсиши жамиятнинг тараққиёт негизи бўлиб, янги ижтимоий тузумнинг эски тузум устидан ғалаба қилиш омилидир.

Меҳнат унумдорлигининг узлуксиз ўсиб бориши ғоят катта аҳамиятга эга.

Одатда, меҳнат унумдорлигининг ўсиши ишни енгиллаштириб, жонли меҳнат сарфини камайтиради, маҳсулот етиштиришни кўпайтириб, унинг таннархини арзонлаштиради ва бунинг натижасида чакана харид нархлари камайишига сабабдир.

3.3. Мехнат унумдорлиги ва унинг иқтисодий самарадорликка

таъсири.

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш иқтисодиётнинг энг долзарб муаммоларидан биридир. Бу масалани ижобий ҳал этилиши республикани қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминлаш муҳим шартидир. Самародорлик деганда, инсоннинг у ёки бу фаолиятининг натижаси тушунилади.

Ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш хўжаликнинг даромадларини кўпайтиради, иш ҳақини кўпайтириш учун қўшимча маблағ вужудга келтиради ва аҳолининг ижтимоий шароитларини яхшилашга имконият яратади ҳар бир хўжаликдан олинadиган маҳсулот ҳажми ёки ялпи маҳсулот қиймати албатта ер ресурслари билан боғлиқ жараёнлардир. Чунки ер қишлоқ хўжалик маҳсулотлари хоҳ деҳқончилик маҳсулотлари бўлсин, хоҳ чорвачилик маҳсулотлари бўлсин уларни ишлаб чиқаришда ўз таъсирини 100 фоиз ўтказиши десак хато қилмаймиз. Ернинг унумдорлиги қанчалик юқори бўлса шу ердан олинadиган маҳсулот ҳажми ҳам ҳосилдорлик даражаси ҳам юқори натижа бериши мумкин. Ҳосилдорлик даражаси бу бирор экин туридан олинган маҳсулот ҳажми (ц/га) тушуниш мумкин. Хўжаликда қанча кўп маҳсулот ишлаб чиқаришга эришилса хўжаликда ишловчи аҳолининг эҳтиёжини қондириш республика аҳолисини қишлоқ хўжалик маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини қондиришга эришилади.

Деҳқончилик қишлоқ хўжалигининг муҳим тармоғи бўлиб , у ғаллачилик , пахтачилик сабзавотчилик, полизчилик, узумчилик каби тармоқларни ўз ичига олади. Уларнинг ҳар бири ҳаёт учун зарур бўлган озиқ овқат маҳсулотлари, саноатнинг кўпгина тармоқлари учун эса қимматбаҳо хомашё етказиб беради. Бу маҳсулотларга бўлган талаб кундан кунга ошиб бормоқда.

Халқимизнинг талаб ва эҳтиёжларини қондириш учун эса фермер хўжаликларини шунинг деҳқончилик, чорвачилик соҳасини иқтисодий таҳлил қилиб бориш катта аҳамиятга эга . Таҳлил хўжалик фаолиятини ҳар

томонлама ўрганишга мавжуд имкониятларни аниқлаш ва шу асосда арзон ва кўп ялли деҳқончилик махсулотларини етиштириш имкониятини яратишга олиб келади.

Хўжаликнинг деҳқончилик тармоғини таҳлил қилишдан асосий мақсад, ялли махсулот етиштиришни кўпайтиришда фойдаланилмаган имкониятларни аниқлаш ва ҳисоблаб чиқиш ҳамда уларни ишлаб чиқариш фаолиятига жалб қилишга доир аниқ таклифларни киритиш вазифаларимдан иборатдир.

3.3.1 - жадвал

Қарши тумани “Руслан” фермер хўжалигида ер ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичлари таҳлили

%	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2010 йил	2011 йил	2012 йил	2012 йилда 2010 йилга нисбатан ўзгариши
1	Ҳосилдорлик	ц/га				
-	Пахта	ц/га	24,8	29,1	23,6	95,3
-	Ғалла	ц/га	35,0	30,0	33,8	96,5
2	Ялли ҳосил	ц				
-	Пахта	ц	750,0	756,0	755,0	100,7
-	Ғалла	ц	1050,0	960,0	811,0	77,2
3	1 га ерга сарфланган харажат	Минг сўм/га	783,9	1172,4	1340,8	171,0
-	Пахта	Минг сўм/га	735,4	1753,8	1603,5	218,0
-	Ғалла	Минг сўм/га	833,0	700,0	990,4	118,9

4	1 га ердан олинган даромад	Минг сўм/га	816,9	1218,2	1412,9	173,0
-	Пахта	Минг сўм/га	801,0	1847,1	1729,7	216,0
-	ғалла	Минг сўм/га	833,0	707,3	990,4	118,9
5	1 га ердан олинган фойда	Минг сўм/га	33,0	45,8	72,1	218,8
-	Пахта	Минг сўм/га	65,5	93,3	126,2	192,5
-	ғалла	Минг сўм/га	0,0	7,3	0,0	-

Жадвал маълумотларини таҳлил қилар эканимиз, фермер хўжалигида пахта ва ғалланинг ҳосилдорлиги пасайиб борганлигини кўришимиз мумкин. Шу билан бирга озуқабоп экинларнинг ҳосилдорлиги ошиб борган. 1 гектар ерга сарфланган харажатлар ҳам 2012 йилда 2010 йилга нисбатан пахта экини бўйича 118 фоизга, ғалла бўйича – 18 фоизга ошганлигини кўришимиз мумкин. Пахта экин тури бўйича 1 гектардан олинган фойда 2012 йилда 126, 2 минг сўмни ташкил этган.

3.3.2 - жадвал

Қарши тумани “Руслан” фермер хўжалигида 1 центнер пахта ишлаб чиқариш учун сарфланган ресурслар харажати

Кўрсаткичлар	2010 йил		2011 йил		2012 йил		2012 йилда 2010 йилга нисбатан ўзгариши	
	Минг сўм/ц	%	Минг сўм/ц	%	Минг сўм/ц	%	+; -	%

Ишлаб чиқариш харажатлари	36,9	100,0	60,3	100,0	68,0	100,0	31,1	184,3
Уруғлик	2,9	7,8	3,4	5,7	2,8	4,2	-0,1	96,6
Ўғит	6,7	18,1	18,2	30,2	13,3	19,6	6,6	198,5
ЁММ	4,6	12,4	5,7	9,5	11,0	16,2	6,4	239,1
Ишлар ва хизматлар	15,1	40,9	8,0	13,3	9,3	13,6	-5,8	61,6
Иш ҳақи	6,1	16,6	15,3	25,4	19,9	29,2	13,8	326,2
Суғурта тўловлар	1,5	4,2	3,8	6,4	5,0	7,3	3,5	333,3
умум ишлаб чиқариш харажатлари	-	-	4,8	7,9	3,7	5,5	-	-
бошқа харажатлар	-	-	1,0	1,6	3,0	4,4	-	-

3.3.2- жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, фермер хўжалигида 1 ц пахта ишлаб чиқариш учун сарфланган ишлаб чиқариш харажатлари ошиб борган ва 2012 йилда 2010 йилга нисбатан 84,3 фоизга ошган. Шундан ўғит харажатлари 98,5 фоизга, ЁММ харажатлари 139,1 фоизга, иш ҳақи харажатлари 226,2 фоизга ва суғурта тўловлари 233,3 фоизга ошган.

3.3.3- жадвал

Қарши тумани “Руслан” фермер хўжалигида 1 центнер ғалла ишлаб чиқариш учун сарфланган ресурслар харажати

Кўрсаткичлар	2010 йил		2011 йил		2012 йил		2012 йилда 2010 йилга нисбатан ўзгариши	
	Минг	%	Минг	%	Минг	%	+; -	%

	сўм/ц		сўм/ц		сўм/ц			
Ишлаб чиқариш харажатлари	23,8	100	23,7	100	29,3	100	5,5	123,1
Уруғлик	2,4	10,2	4	16,9	6,5	22,2	4,1	270,8
Ўғит	3,8	15,9	6,8	28,8	8,1	27,8	4,3	213,2
ЁММ	2,9	12,3	3,8	16,1	6,4	21,9	3,5	220,7
Ишлар ва хизматлар	7,7	32,3	3,5	14,7	3,7	12,6	-4	48,1
Иш ҳақи	2,5	10,4	2,1	8,9	2,5	8,4	0	100,0
Суғурта тўловлар	0,6	2,5	0,5	2,2	0,6	2,1	0	100,0
умум ишлаб чиқариш харажатлари	1,4	6	0	0	1,4	4,6	0	100,0
бошқа харажатлар	2,5	10,4	2,9	12,3	0,1	0,4	-2,4	4,0

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, 1 ц ғалла ишлаб чиқариш учун сарфланган харажатлар 2012 йилда 2010 йилга нисбатан 23,1 фоизга, шу жумладан уруғлик 170,8 %, ўғит – 113,2 %, ЁММ – 120,7 % га ошган.

3.4. Меҳнат унумдорлигини яхшилаш ва юксалтириш йўллари.

Республика қишлоқ хўжалигидаги мавжуд бўлган меҳнат ресурсларидан йил давомида тўлиқ ва самарали фойдаланиш натижасида уларнинг меҳнатлари унумдорлигини келажакда юксалтириш энг муҳим муаммолардан бири ҳисобланади. Уни муваффақиятли ҳал этиш кенг миқёсда ташкилий, иқтисодий ҳамда ижтимоий тадбирларни амалга оширишни тақозо этади.

Даставвал қишлоқ ҳудудларида, жумладан, қишлоқ хўжалик корхоналарида мавжуд бўлган меҳнат ресурсларининг реал миқдорини

аниқлаш лозим. Шу билан бирга аҳолининг мутлақ (абсолют) ўсишини эътиборга олган ҳолда меҳнат ресурсларининг кўпайиш ёки камайиш жараёнини аниқлаш керак. Меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган аҳолининг ҳаракатини ҳам ҳисобга олиш зарур.

Шундан сўнг қишлоқ хўжалигида мавжуд бўлган иш жойларининг ҳозирги ҳамда истиқболдаги сонини реал аниқлашга алоҳида эътибор бериш керак.

Шуларга асосланган ҳолда меҳнат баланси ишлаб чиқилиши зарур.

Юқоридагиларга асосланиб, меҳнат ресурсларининг иш билан таъминланганлик даражаси, шу орқали қишлоқ ҳудудларида (корхоналарда, тармоқларда) мавжуд бўлган меҳнат ресурсларининг иш билан таъминланганлик даражаси аниқланади. Унинг даражаси бирга яқин бўлса яхши, Акс ҳолда меҳнат ресурсларини иш билан таъминлаш чора-тадбирлари асосланган ҳолда ишлаб чиқилиши керак. Бунинг учун қишлоқ хўжалик корхоналари хўжалик ичида янги иш жойларини ташкил этиш имкониятларини режалаштиради. Янги ерларни ўзлаштириш, қурилишни, таъмирлашни, маҳсулотларни қайта ишлашни (ўсимчилик, чорвачилик), халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқаришни, хизмат кўрсатиш соҳаларини ташкил этиш ва ривожлантириш билан боғлиқ бўлган тадбирларни белгилаб, уларнинг ҳал этилишини таъминлашга ҳаракат қилинади. Бу масалалар республика бюджети ҳисобидан амалга оширилишини ҳам эътиборга олиш лозим.

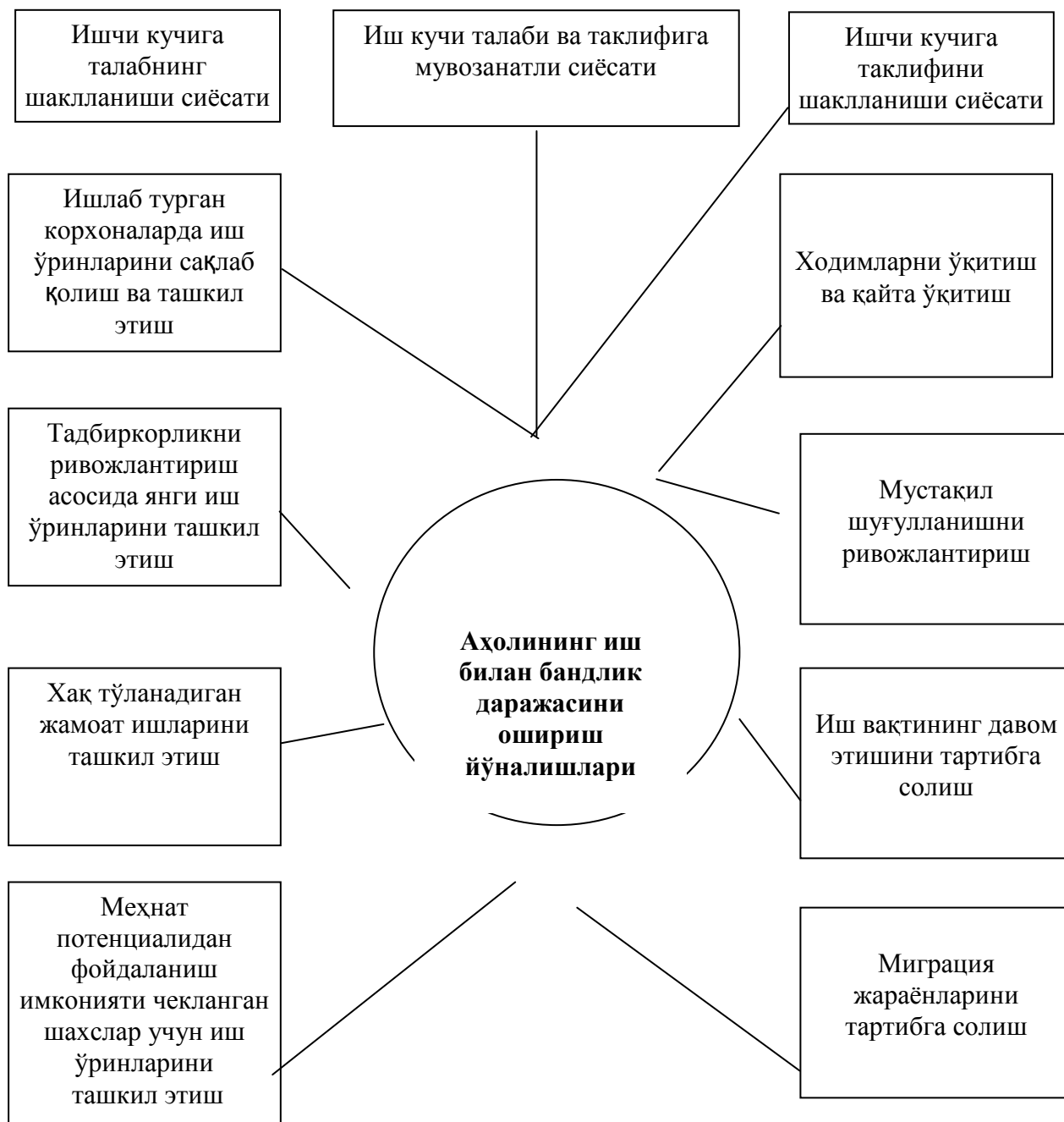

3.4.1 – расм. Ходимлар фаолиятини ташкилий таъминлаш вазифалари

Меҳнат ресурсларидан фойдаланишни ривожлантириш мақсадида уларни такрор ишлаб чиқариш жараёнларини, яъни малакаларини ошириш, тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тадбирларини ҳам белгилаб олиб, амалга оширилишига эътибор бериш зарур.

Корхоналарда меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган фуқаролар меҳнат унумдорлиги даражасини юксалтиришга ҳозирги даврда алоҳида эътибор бериш лозим. Бу масаланинг ҳал этилишида энг таъсирчан омил моддий манфаатдорлик ҳисобланади. Дарҳақиқат, бозор иқтисодиёти шароитида ким яхши, сифатли ишласа, кўп ҳақ олади. Шундай экан, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида ҳам яхши, самарали меҳнат қилаётган ишчи-хизматчи меҳнатига яраша кўпроқ ҳақ олиши лозим. Шунда у рағбатлантирилган ҳисобланади. Шу билан бирга меҳнаткашларни моддий ҳамда маънавий рағбатлантиришни амалга оширишни таъминлаш керак. Энг аввало, меҳнатлари натижаларини эътиборга олган ҳолда мукофотлаш, турли хилдаги унвонларни бериш лозим. Бу унвонлар ҳам маълум даражада фуқароларни маблағлар билан таъминлайди. Жумладан, Республикада хизмат кўрсатган иқтисодчи, агроном, ирригатор унволарини олганларнинг асосий иш ҳақларига энг кам ойликнинг 60 фоизи миқдорида устама берилади. Демак, маънавий рағбатлантириш ҳам айрим ҳолларда моддийлашади.

Қишлоқ хўжалигидаги меҳнат жараёнларини механизациялаштириш, автоматлаштириш, электрлаштириш натижасида сарфланаётган меҳнатнинг унумдорлиги ошишини таъминлаш мумкин. Бунинг учун хўжаликлар ихтиёридаги барча машиналар, тракторларнинг ишга яроқлилигини ошириш ҳамда улардан йил давомида тўлиқ фойдаланишга эришиш тадбирларини шакллантириш лозим. Энг аввало, уларни малакали кадрлар, таъмирлаш устахоналари билан таъминлаш керак. Хўжаликларнинг ишлаб чиқариш ресурслари билан таъминланганлигини ҳам талаб даражасига етказиш зарур. Бунинг учун эса молиявий ресурслар билан таъминлаш чораларини аниқлаб, уларнинг бажарилишини таъминлаш керак.

3.4.2 – расм. Аҳолини иш билан бандлик даражасини яхшилашнинг йўналишлари

Демак, қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан йил давомида тўлиқ ва самарали фойдаланиш ҳамда уларнинг меҳнатлари унумдорлигини ошириш

учун қуйидаги чора-тадбирлар амалга оширилишини таъминлаш мақсадга мувофиқдир:

- тармоқнинг ривожланишини эътиборга олган ҳолда қўшимча иш жойларини ташкил этиш;
- тармоқнинг ишлаб чиқариш таркибини такомиллаштириш ва моддий-техника таъминотини юксалтириш;
- қишлоқ хўжалигига янги техникаларни, самарали технологияларни изчиллик билан татбиқ этиш;
- қишлоқда тадбиркорлик шаклларини ривожлантириш;
- қишлоқда ишлаш ва яшаш учун барча шароитларни яратиш;
- меҳнатни ташкил этишнинг самарали турларини ташкил этиш ва ривожлантириш;
- кадрларни тайёрлаш, малакаларини ошириш, уларни моддий, маънавий рағбатлантиришни такомиллаштириш ва бошқалар.

Бу каби чора-тадбирларнинг қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига жорий этилиши тармоқдаги меҳнат ресурсларидан фойдаланишни яхшилаб, меҳнат унумдорлиги ошишига ижобий таъсир этади.

Ишлаб чиқариш тажрибаси шуни кўрсатадики ялпи маҳсулотни кўпайтириш меҳнат унумдорлигини ошириш билан боғлиқдир.

3.5. Ижтимоий ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш ва унинг меҳнат ресурсларидан фойдаланишга таъсири

Фан-техника таррақий этгани сари ишчи кучларини ҳам интенсивлаштириш талаб қилинади. Бу эса ишчилар ўз касбини янада такоминлаштиришини, малакасини оширишини тақозо этади. Жисмоний меҳнат самарадорлигини ошириш меҳнат ресурсларидан фойдаланиш тизимини такомиллаштиришни шарт қилиб қўяди.

Меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш омилларига қуйидагилар киради: ишлаб чиқариш кучлари билан ишлаб чиқариш воситалари ўртасидаги муносабатларнинг тўғри белгиланиши; меҳнат кучларидан тўғри фойдаланиш учун ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, меҳнат таъминоти ва кооперациясини тўғри жорий этиш.

Шунингдек, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишда аҳолининг урф-одатлари, демографик шароитлар ҳам маълум аҳамиятга эга.

Бу жараёнда булардан ташқари, бошқарув тизимини такомиллаштириб бориш, хўжалик ҳисобини юритиш ҳамда ижтимоий-иқтисодий шароитларни тўғри ташкил этиш, табиий-иқтисодий шароитлар ҳисобга олиниши керак.

Фан-техника тараққиёти, хўжалик ҳисобини жорий этиш, рағбатлантиришни тўғри йўлга қўйиш, ижтимоий-иқтисодий муносабатларни яхшилаш, шунингдек, меҳнатни ташкил этиш шакллари, бошқарув самарадорлиги, иқтисодий омиллар, таннарх, рентабеллик меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланилишига боғлиқ.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида ҳеч қандай давлатнинг тажрибаси андоза сифатида қабул қилинмайди. Ўзбекистон Республикасида бандликни ифода этиш бир неча хусусиятларга эга. Бунда, авало, аҳолининг тез суръатлар билан ўсиб бориш даражасини ҳисобга олиш даркор.

Агар ривожланган капиталистик мамлакатларда бевосита қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида меҳнат ресурсларининг 2-5 фоизи банд бўлса, Ўзбекистон Республикасида бу кўрсаткич 75-80 фоизни ташкил этади.

Ривожланган капиталистик мамлакатларда аҳолининг ўртача йиллик ўсиши 0,7 фоизга, Ўзбекистон Республикасида эса 2,5 фоизга тенг.

Ривожланган капиталистик мамлакатларда меҳнат ресурслари асосан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва уларни сақлаш билан боғлиқ бўлган соҳаларга жалб этилган. Ўзбекистонда эса қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида меҳнат ресурсларининг 78,2 фоизи, қайта ишлаш ва ижтимоий инфратузилмада мос равишда 14,6 ва 7,2 фоизи банд.

Ривожланган капиталистик мамлакатлар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида меҳнат ресурсларининг 2,4-5,3 фоизи, қайта ишлаш ва ижтимоий инфратузилмада 27,4-69,6 фоизи машғул (3.5.2-жадвал).

3.5.2-жадвал

Ўзбекистон ва ривожланган капиталистик мамлакатлар қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурслари бандлиги

Ишлаб чиқариш тармоғи	Ўзбекистон	Германия	Буюк Британия	АҚШ
Қишлоқ хўжалиги, фоиз	78,2	5,3	2,4	3
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноати, фоиз	7,2	41,5	30,2	27,4
Ижтимоий инфратузилма, фоиз	14,6	54,2	67,4	69,6
Жами, фоиз	100	100	100	100

Демак, мамлакатимизда ҳам меҳнат ресурсларини қайта ишлаш ва ижтимоий инфратузилмага мумкин қадар кўпроқ жалб этиш улардан самарали фойдаланилишини таъминлайди.

Етарли малакага эга бўлмаган меҳнат ресурсларининг катта қисмини аёллар ташкил этади. Уларнинг меҳнат билан бандлик даражаси 42 фоиз. Ишдан бўшатиш зарурати туғилса, биринчи номзод аёллар ҳисобланади. Шу сабабли қишлоқларда аёллардан ташкил топган меҳнат ресурсларига талаб эркак меҳнат ресурсларига бўлган талабга нисбатан анча паст.

Меҳнат ресурслари табиий сабабларга асосан доимо ҳаракатда бўлишади. Биологик қонуниятга кўра, инсон ўсиб-улғаяди, балоғат ёшига етганда ишлайди, кексайганда ишдан бўшайди.

Ҳар бир инсоннинг меҳнат даври: максимал, потенциал ва реал имконияти даврларидан иборат.

Энг юқори ва энг паст чегара ўртасидаги тафовут меҳнат қилиш қобилятининг максимал даври деб аталади. Меҳнат ресурсларининг ижтимоий ҳаракати деб, уларнинг бир тармоқдан иккинчи тармоққа ўтиши (масалан, дехқончилик тармоғидан саноат ёки қурилиш тармоғига ўтиш) тушунилади.

Меҳнат ресурсларининг ҳудудий ҳаракатига уларнинг шаҳардаги муайян соҳадан қишлоқ хўжалиги соҳасига ўтиб ишлаши мисол бўла олади.

Жамоа ишлаб чиқаришида меҳнат билан банд бўлмаганлар сони аҳолининг 18-24 ёшдаги қисми ўртасида 38, 30-59 ёшдаги қисми орасида 25 фоизни ташкил этади.

18-35 ёшдаги аёлларнинг кўпчилиги бола боқиб, уй-рўзғор ишлари билан бандлиги сабабли касб-ихтисосга эга бўлмаганлар қаторига киради. «Бандлик тўғрисида»ги янги қонунга асосан бола тарбияси билан банд бўлган аёллар меҳнат билан банд ишчилар тоифасига киритилган.

Иш жойи қидириб юрганлар ва иш жойи билан таъминланмаганлар ўртасидаги тафовут 4-5 маротаба юқори. Ёшлар мактабни тугатиб, ўқишга киролмаслиги ёки ишга жойлаша олмаслигининг ўзи катта муаммо. Бу ичкиликбозлик, гиёҳвандлик, ўғрилиқ, жиноий ишларда қатнашиш ҳолатларига сабаб бўлмоқда. Ўзбекистон ҳукумати академик-лицей, касб-хунар коллежи каби ўқув юртларини кўпайтириш орқали бу муаммони ҳал этиш йўлидан бормоқда

Кейинги йилларда иқтисодий ўсиш суръатлари пасайиши, миллий даромаднинг камайиши, валюта берувчи экспортнинг қисқариши, хўжалик муносабатларининг бузилиши меҳнат билан бандлик даражасига салбий таъсир кўрсатди. Шу сабабли ҳозирги даврда меҳнат ресурсларидан фойдаланишга қуйидаги талаблар қўйилади:

1. Ҳар бир фуқарога касби ва ихтисоси бўйича меҳнат қилиш имконини бериш.
2. Иш қидирувчи ва иш жойи билан таъминловчи ўртасида алоқани яхшилаш.
3. Меҳнат ресурсларининг реал ва потенциал имкониятини ҳар томонлама аниқлаш.
4. Меҳнат ресурсларига бўлган талаб ва таклифни тартибга солиш.

5. Меҳнат ресурсларига республика ва маҳаллий меҳнат бозоридаги талаб ва таклифни доимо истиқболга мўлжаллаб ҳисоб-китоб қилиш.

Ўзбекистон Республикасининг «Қорхоналар тўғрисида»ги Қонунида қайд этилганидек, ҳар бир фуқаро софдиллик билан меҳнат қилиш ҳуқуқига эга. Бундан мақсад меҳнат унумдорлигини оширишдан иборат.

Меҳнатни тўғри ташкил этиш ва иш унумдорлигини оширишда меҳнат нормалари алоҳид аҳамият касб этади. Меҳнат нормалари ёрдамида барча иш турининг ҳажми аниқлаб берилади.

Асосланган меҳнат нормаси ёрдамида технологик картани тузиш учун талаб этиладиган норма, сменалар, ҳақ тўлаш фонди, бизнес режа ва меҳнат ресурсларига бўлган талаб аниқлаб олинади. «Норма» сўзи латин тилидан олинган бўлиб, бир неча маънога эга. Масалан, одоб-ахлоқ нормаси, ҳуқуқ нормаси, рентабеллик нормаси. Қўлланилиш йўналишидан қатъи назар, норма деганда, илгаридан белгиланиб қўйилган ўлчов, меъёр англашилади.

Юқорида айтиб ўтилгани каби меҳнат ҳам нормалаштирилади.

Меҳнат нормаси вақт ёки бажарилган иш ҳажми билан ўлчанади, соат, минут, секунд ва иш куни ҳисобида ёки иш бирлиги ўлчовида юритилади.

Истиқбол режасини тузишда, ишчи кучларига бўлган талабни аниқлаш ҳамда уларни жой-жойига қўйиб ишлатиш, ҳақ тўлаш меҳнат нормалари ёрдамида жорий этилади. Меҳнат нормалари доимо белгиланган даражасида қолавермайди.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида, қишлоқ хўжалигида моддий-техника базасининг ўсиши ҳамда мустаҳкамланиши, фан-техника тараққиёти меҳнат нормалари ҳам ўсиб боришини талаб этади.

Меҳнат нормалари илмий асосланган бўлиши, ишчининг меҳнатига яраша ҳақ тўланишини таъминлайдиган даражада белгиланиши керак. Агар меҳнат нормалари илмий асосланмасдан паст белгиланган бўлса, унда ишчига бажарган иши учун юқори даражада ҳақ тўланади, бу эса иш ҳақи фондининг нотўғри сарфланишига олиб келади. Оқибатда маҳсулот етиштириш учун қилинган чиқимлар миқдори ошиб, маҳсулот таннархи қимматлашади,

рентабеллик пасаяди. Бордию меҳнат нормалари асоссиз юқори даражада белгиланса, унда энг илғор ишчининг ҳам, меҳнат нормасини бажара олишига бўлган ишончи йўқолади, барча ишчилар нормани бажариш учун интилиб, шошма-шошарлик билан пала-партиш иш тутиши натижасида иш сифати ёмонлашади, умумий меҳнат унимдорлиги пасаяди.

Шунинг учун қишлоқ хўжалик корхоналарида моддий-техника базасининг ўзгариши, унга мос тарзда меҳнат нормаларининг ҳам прогрессив равишда ўзгариб боришини талаб этилади.

Агар сут соғувчи сигирларнинг сут маҳсулдорлигига қараб, қўлда 10-20 бош сигирни соғиб улгурса, сут соғиш аппаратлари ёрдамида 30-40 бош сигирни соғишга улгуради. Бордию соғим механизация ёрдамида амалга оширилса, унда битта сут соғувчи бир сменада 150-200 бош сигирни соға олади.

1995 йилдан бошлаб «Кейс» русумли пахта терими машинаси ёрдамида ҳар сменада 20-25 тонна пахта хом ашёси териб олинмоқда. Демак, машиналарнинг унумига қараб, меҳнат нормалари ҳам табақалашган ҳолда жорий этилиши лозим.

«Техник нормалаш» фани ўз олдида қуйидаги масалаларни қўяди:

1. Нормалаштириш зарур бўлган ҳар бир меҳнат жараёнининг табиий ҳамда ташкилий-техникавий шароитларини синчиклаб ўрганиб чиқиш.
2. Ишчининг иш вақтидан фойдаланиш даражасини ўрганиб чиқиш.
3. Меҳнатни нормалаштиришни оқилона ташкил этиш лойиҳасини тузиш.
4. Меҳнат воситаси, вақт ҳамда моддий сарфларни илмий асослаган нармативларини ишлаб чиқиш.
5. Ҳақ тўлашни тўғри ташкил этишнинг аҳамиятини кўзда тутиб, меҳнат ҳақи фондларини тўғри сарфлаш устидан назорат олиб бориш.
6. Илғор ишчиларнинг иш услуби кенг ёйилишини янада такомиллаштиришга ёрдам бериш.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ишлаб чиқариш хусусиятларига қараб, меҳнат нормаларининг қуйидаги турлари қўлланилади:

- ишлаб чиқариш нормаси (норма вўработки);
- вақт нормаси;
- чорва молларига хизмат қилиш нормаси.

Ишлаб чиқариш нормаси маълум вақт давомида (смена, соат, минутда) етиштирилган ёки ишлаб чиқарилган маҳсулот ёки бажарилган иш ҳажмини ифодалайди. У тонна, км, центнер, гектар каби бирликларда ўлчанади.

Вақт нормаси етиштириладиган маҳсулот ёки бажариладиган иш бирлиги учун сарфланадиган вақт миқдорини билдиради. У соат, минут ва секундлар билан ўлчанади.

Чорва молларига хизмат қилиш ёки ҳар бир чорвадор ходимга неча бош мол бириктириш нормаси деганда, молларнинг зотига, маҳсулдорлигига, чорвачилик фермаларининг шароитларига қараб мол боқувчиларга неча бош мол бириктириш лозимлигини кўрсатувчи меъёр тушунилади. Норма шароитга ва иш нима ёрдамида (қўлда, механизмларда...) бажарилишига кўра ўзгаради.

Меҳнат нормаси асосан бир сменада бажариладиган иш турига мўлжалланган бўлиб, шу даврда бажариладиган ишларнинг ҳар хил бўлишига кўра, кубометр, погонметр, га, км, тонна бирлигида ифодаланиши мумкин.

Меҳнат нормативлари деганда эса, алоҳида амал(операция)ларни бажариш учун белгиланадиган норма бирлиги тушунилади.

Масалан, агар экиш жараёни учун смена нормаси битта экиш агрегати бир смена давомида неча гектар ерга уруғ экиш имкониятига эга эканлигини билдирса, экиш жараёнида айрим амал(операция)ларни бажариш учун сарф этиладиган ўлчови норматив деб аталади.

Меҳнат нормаларининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- хўжаликнинг табиий-иқтисодий шароитини ўрганиб чиқиш;
- меҳнат унумдорлигини оширишга ҳамкорлик қилиш;
- ҳақ тўлаш фондини белгилашга имконият туғдириш.

Меҳнат нормалари қуйидаги принцип ва усуллар асосида жорий этилади:

- нормаларнинг илмий асосланганлик принципи;
- меҳнат предмети, меҳнат воситасини диалектив биргаликда кўриш.

Меҳнат нормалари усуллари:

- жамлаш усули;
- техник нормалаш усули.

Меҳнатни нормалаш мураккаб жараён эканлиги сабабли нормаларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш учун маълум билим ва маълумотларга эга бўлиш талаб этилади. Меҳнатни нормалаш ишларини уюштиришда жуда кўп мураккаб ҳамда махсус асбоб-ускуналардан фойдаланишга тўғри келади. Ҳар бир меҳнат жараёни чуқур ва ҳар томонлама ўрганилиб борилади. Шу боисдан ҳам 1961 йилдан бошлаб қишлоқ хўжалик корхоналарида меҳнат нормаларини илмий асосда белгилаш мақсадида Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги қошида республика норматив станцияси ва ҳар бир вилоятда норматив пункти фаолият кўрсатмоқда.

Норматив станцияларида агрономлар, деҳқончилик, боғдорчилик ишларини амалга оширувчи турли мутахассислар бир неча гуруҳга бўлинган ҳолда фаолият кўрсатади. Чунончи, зоотехник, ветеринар врачлар чорвачилик бўйича ишларни, муҳандис-техник ходимлар механизация ёрдами билан бажариладиган ишларни нормалашда қатнашадилар. Қишлоқ хўжалигида меҳнатни ташкил этиш шакллари ўзгариб, ширкат, фермер, деҳқон хўжаликлари вужудга келгач, уларда жорий этиладиган меҳнат нормалари аввалгига нисбатан бир оз ўзгаради. Чунки, меҳнат нормасини белгилаш учун жамоа меҳнати объекти ҳисобланади ва бунда бир-бири билан боғлиқ бўлган иш турлари ўрганиб чиқилади.

Шу тариқа экишдан аввал экиш, ишлов бериш, ҳосилни йиғиб-териб олиш ишлари учун комплекс нормалар ишлаб чиқилади.

Хўжаликда жорий этилган меҳнат нормаларини бажариш даражаси қуйидаги формула ёрдамида аниқланади:

$$y_{\text{урт}} = \frac{Y_1 * O_1 + Y_2 * O_2 + \dots + Y_n * O_n}{O_1 + O_2 + \dots + O_n}$$

Бу ерда: Y_1, Y_2, Y_3 – айрим иш турлари учун белгиланган меҳнат нормаларини бажариш даражаси, %;

O_1, O_2, O_3 – техника нормалари бўйича белгиланадиган норма даражаси,
%;

Агар белгиланган норма 90 фоиз ёки 110 фоизга бажарилса, унда қайтадан ҳисоб-китоб қилишга тўғри келади.

Масалан:

$$U_1 - 100\text{фоиз} \quad O_1 - 18$$

$$U_2 - 100\text{фоиз} \quad O_2 - 55$$

$$U_3 - 100\text{фоиз} \quad O_3 - 83$$

$$U_{\text{урт}} = \frac{100 * 18 + 100 * 55 + 100 * 83}{18 + 55 + 83} = 100\%$$

Демак, 100 фоиз бўлганда нормалар тўғри белгиланганлиги ҳақида маълумот олдик.

Аҳоли бандлигини таъминлаш жамият ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади ва у иқтисодиётда алоҳида аҳамиятга эга. Ўзбекистонда аҳолини иш билан таъминлашни янадаяхшилаш ва унинг фаровонлигини оширишнинг энг муҳим йўналиши сифатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хизмат кўрсатиш ва касаначилик соҳаларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантиришни рағбатлантириш, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантириш бўйича кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимизда аҳолини иш билан таъминлаш бўйича амалга оширилаётган таркибий ўзгаришлар қуйидагилардан иборат:

1. Аҳолининг иш билан бандлиги таркибий тузилмасини такомиллаштириш ҳамда ишсиз аҳолини янги, меҳнат бозорида рақобатдош касб-хунарларга ўргатиш.

2. Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш, айниқса таркибий ўзгартириш ва диверсификация масалаларига эътиборни кучайтириш. Бу янги иш ўринлари яратиш билан бир қаторда ички ва ташқи истеъмолга мўлжалланган янги маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишни ҳам кўзда тутати.

Иш билан бандликка кўмаклашувчи марказлар фаолиятини такомиллаштириш, бунда энг аввало ушбу марказлар тузилмасини мақбуллаштириш, глобал инкироз шароитида устувор чора-тадбирларни белгилаб олиш, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш вазифаларидан келиб чиққан ҳолда, аҳолини иш билан таъминлаш учун ажратилаётган молиявий маблағларни оқилона тақсимлаш чора-тадбирларини амалга оширишни талаб этади. Бугунги кунда деҳқон хўжаликларини ташкил этишда қатор ютуқларга эришилмоқда ва уларни қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

- хўжаликни ташкил этишнинг ихчамлиги ва уларнинг бозор муҳитига тезда мослашувчанлиги;

- хўжалик аъзоларининг маълум бир оилага мансублиги;

- оила маблағлари ҳисобидан ишлаб чиқаришни ташкил этиш имкониятининг мавжудлиги;

- меҳнатни ташкил қилиш ва хўжаликни бошқаришдаги қулайликлар.

Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги маълумотларига қараганда, деҳқон хўжаликларида иш билан банд бўлган аҳоли сони 1472,5 минг кишидан 1745 минг кишига ёки 18,5 фоизга ортган.

Шундай қилиб, мамлакатда амалга оширилаётган оқилона иқтисодий сиёсат туфайли бандликнинг касаначилиқ, оилавий тадбиркорлик ва ҳунармандчилик каби аҳолининг тадбиркорлик қобилияти ва бунёдкорлик меҳнати салоҳиятини намоён қилишга кўмаклашувчи самарали шакллари ривожланди.

Давлат иш билан таъминлашга муҳтож бўлган аҳолига қуйидагиларни кафолатлайди:

- ишсизлик нафақасини тўлаш;

- меҳнат органларининг йўлланмаси бўйича касбга тайёрлаш, қайта тайёрлаш ёки малака ошириш даврида стипендия тўланиши ҳамда шу даврни умумий меҳнат стажига қўшиш;

- ишсиз шахсга қарамоғидагиларини ҳисобга олган ҳолда, моддий ёрдам бериш;

- ҳақ тўланадиган жамоат ишларида қатнашиш имконияти;

меҳнат органларининг таклифига биноан ишлаш учун ихтиёрий равишда бошқа ерга кўчиш билан боғлиқ харажатларини қоплаш Шу ўринда айтиш жоизки, 2011 йилда иш ўринлари ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш дастурининг куйидаги асосий йўналишлари бўйича комплекс чора-тадбирларнинг изчил амалга оширилиши тасдиқланган прогноз параметрларни бажаришга имкон берди:

а) 2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисидаги дастур, иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлашнинг тармоқ дастурлари, 2011 йилги Инвестиция дастури, 2011-2013 йилларда ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастури, ижтимоий-иқтисодий ва индустриал ривожлантириш ҳудудий дастурлари доирасида энг муҳим инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш натижасида 48,9 мингта иш ўрни ташкил этилди.

Ташкил этилган корхоналар ва иш ўринларининг асосий қисми енгил, тўқимачилик, автомобиль, кон-металлургия, нефть ва газ ҳамда кимё саноати тармоқларига тўғри келди. 2011 йилда мамлакат бўйича 828 та ишлаб чиқариш объекти, шу жумладан озиқ-овқат саноатда (279 та), қурилиш материаллари ишлаб чиқариш соҳасида (234 та), енгил саноатда (201 та), ёғочни қайта ишлаш саноатида (36 та), машинасозликда (12 та), кимё (8 та), фармацевтика (3 та) саноатида ва бошқа саноат тармоқларида (55 та) ишга туширилди.

б) «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили» Давлат дастури, кичик бизнесни ривожлантириш ҳудудий дастурлари чора-тадбирларини амалга ошириш, қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантириш, айниқса кичик бизнес субъектларига солиқ имтиёзлари бериш бўйича қонун ҳужжатларини қабул қилиш, кредитлашни ва моддий хомашё ресурсларини олиш имкониятларини кенгайтириш ҳисобидан кичик бизнесда (кичик корхоналар ва микрофирмалар) 296,1 мингта, хусусий тадбиркорликда 89,7 мингта иш ўрни ташкил этилди.

Кредит билан қўллаб-қувватлашнинг кенгайтирилиши тадбиркорлик субъектларининг иш ўринлари ташкил этиш бўйича молиявий имкониятларини анча кенгайтириш имконини берди. Чунончи, тижорат банклари томонидан

кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига берилган кредитлар ҳажми 3,1 триллион сўмни, шу жумладан, имтиёзли микрокредитлар 613,3 миллиард сўмни ташкил этди, бу ўтган йилнинг шу давридагига нисбатан 1,5 баробар кўп. Бунда 20,9 миллиард сўмлик имтиёзли кредитлар меҳнат ресурслари ортиқча бўлган ҳудудлардаги тадбиркорларга, 251,9 миллиард сўми хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришга, 20,3 миллиард сўм ўзининг тадбиркорлик ишини ташкил этиш учун касб-ҳунар коллежларининг битирувчиларига берилди.

в) касаначилик меҳнатини ривожлантириш бўйича қатор каттагина имтиёз ва преференциялар, шу жумладан, касаначиларга буюртмаларни, ускуналарни, хом ашёни, асбоб ва жиҳозларни имтиёзли равишда бериш шартларини, касаначининг уйдаги ишлаб чиқариш билан боғлиқ харажатларини қоплаш тартибини, корхоналарни касаначиларга тўланадиган маблағ миқдорида иш ҳақи жамғармасидан ягона ижтимоий тўловдан озод этишни кўзда тутадиган ҳуқуқий ва норматив база яратилгани касаначиликнинг барча турларини ривожлантириш ҳисобидан 191,9 мингта иш ўрнини ташкил этиш имконини берди.

Ўтган даврда касаначилар билан ишлаб чиқариш ва меҳнат муносабатларига саноат, қурилиш, транспорт, алоқа, хизмат кўрсатиш соҳасидаги 5,4 мингдан ортиқ корхона жалб этилган бўлиб, уларда касаначилар билан кооперация асосида меҳнат шартномалари бўйича 55,8 минг кишининг бандлиги таъминланди.

Оилавий тадбиркорлик ва ҳунармандчиликни ривожлантиришни рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари 136,1 мингта иш ўрни ташкил этилишини таъминлаш имконини берди.

г) Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини модернизация қилиш, озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш дастурини амалга ошириш, фермер ва деҳқон хўжаликларини ривожлантириш 120,8 мингта иш ўрни, шу жумладан, чорвачилик, паррандачилик ва балиқчиликка ихтисослашган хўжаликларда 35,4 мингта, боғдорчиликда ва иссиқхона хўжаликларида 37,8 мингта иш ўрни ташкил этилишини таъминлади.

Фермер хўжаликларида мева-сабзаёт ҳамда гўшт-сут маҳсулотларини қайта ишлаш ва сақлашни ташкил этиш, 56,4 минг тонна сифимга эга бўлган 55 та совутиш камерасини қуриш ва реконструкция қилиш 19,7 минг кишини меҳнат фаолиятига жалб этиш имконини берди.

Мева-сабзаёт маҳсулотлари етиштириш **бўйича** ихтисослаштирилган деҳқон хўжаликлари сонининг кўпайиши 27,9 мингта иш ўрни ташкил этишга ёрдам берди.

д) 2011-2015 йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантиришни жадаллаштириш тўғрисидаги дастурни, ободонлаштириш ва инфратузилмани ривожлантириш ҳудудий дастурларини амалга ошириш 59,7 мингта иш ўрни яратишга олиб келди. Шундан 20,2 мингта иш ўрни автомобиль ва темир йўл, газ ва сув қувурларини ўтказиш ҳамда реконструкция қилиш объектларида, коммунал хўжалигининг бошқа объектларида, аҳоли пунктларини ободонлаштириш, шунингдек Ўзбек миллий автомагистрали йўл бўйи инфратузилмасини ва сервис объектларини ривожлантириш ишлари ҳисобидан ташкил этилди. Ижтимоий ва бозор инфратузилмаси объектларининг қурилиши ва ишга туширилиши 39,5 мингта иш ўрни яратилишини таъминлади.

е) Ишламаётган корхоналарнинг, шу жумладан, тижорат банклари балансларига олинган банкрот корхоналарнинг ишлаб чиқариш фаолиятини тиклаш 8,3 мингта иш ўрнини қайта тиклашга имкон берди.

Хусусан, 2012 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, тижорат банклари балансларига жами 163 та банкрот корхона қабул қилинган бўлиб, улардан 92 таси янги мулкдорларга реализация қилинган, 54 тасида таъмирлаш-тиклаш ишлари давом этмоқда, 12 тасида эса модернизация қилиш ва ишлаб чиқариш фаолиятини қайта тиклаш амалга оширилмоқда. Бунда 54 та корхона негизда бирлаштириш ва қайта ташкил этиш йўли билан 45 та янги корхона ташкил этилди.

Республика ҳудудларида иш ўринларини яратишга алоҳида эътибор қаратилиб, уларнинг сони йил сайин ортиб бормоқда.

Иш ўринларини ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш ҳудудий дастурларининг амалга оширилиши иш билан банд бўлиш эҳтиёжи юқори даражада бўлган ҳудудларда, чунончи, Самарқанд (78,3 минг), Фарғона (77,8 минг), Андижон (75,2 минг), Қашқадарё (72,6 минг), Тошкент (70,4 минг), Бухоро (59,9 минг) ва Наманган (59,4 минг) вилоятларида иш ўринларини кўпайтиришга ёрдам берди.

Меҳнат ресурслари ортиқча бўлган 32 та туман ва шаҳарда аҳоли бандлигини ошириш бўйича кўшимча чора-тадбирларга алоҳида эътибор қаратилди, уларда 118,3 мингта ёки тасдиқланган параметрларга нисбатан **4,2** фоиз кўп иш ўрни ташкил этилди.

Дастурни рўёбга чиқариш доирасида **2011** йилда бўш турган ва янги ташкил этилган иш ўринларига **487,3** минг киши ишга жойлаштирилди, улардан **215,7** минг нафари аёллар, **347** минг нафари қишлоқ туманларида яшовчилардир. Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари томонидан ишга жойлаштирилганларнинг кўпчилигини биринчи марта иш қидираётганлар, шунингдек, ўз хоҳишига кўра ва корхоналар қайта ташкил қилиниши ҳамда тугатилиши муносабати билан ишдан бўшаганлар - **241,9** минг киши, касбий маълумотга эга бўлган шахслар - **214,9** минг киши, **30** ёшгача бўлган ёшлар - **262,1** минг киши ташкил этади.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда ҳудудий бандлик дастурларининг амалга оширилиши натижасида яратилган иш ўринлари сони кўпаймоқда. Бу эса ўз навбатида аҳолининг иш билан бандлигини таъминлашга ёрдам беради.

3.6. Мамлакатни модернизациялаш шароҳида қишлоқ жойларда меҳнат бозорини ривожлантириш йўллари

Қишлоқ жойларида аҳоли табиий ўсишининг ортиши, ишсизликнинг ўсиши, меҳнат унумдорлигининг пасайиши, қишлоқ хўжалигида кўп мулкчиликнинг вужудга келиши «Қишлоқ жойларда аҳоли бандлигини ошириш концепцияси»ни ишлаб чиқишни тақозо этмоқда (3.6.1-расм).

Фикримизча, ушбу концепция иккита мақсадни ўз ичига олиши лозим. Биринчидан, ижтимоий йўналтирилган меҳнат бозорини босқичма-босқич шакллантириш ва ушбу мақсадга эришиш учун қуйидагиларни амалга ошириш талаб этилади:

- меҳнатга лаёқатли иш билан банд бўлмаган аҳолини иш билан таъминловчи, ишчи кучига талаб ва таклифни тартибга солувчи маҳаллий ва хорижий бандлик хизмати ташкилотлари тизимини такомиллаштириш;

- маҳаллий ходимлар малакасини, рақобатбардошлигини ошириш, хорижга малакасини ошириш учун юбориш ва уларда янги иқтисодий тафаккурни шакллантириш;

- ишчи кучи таклифи ҳудудий тақсимланишининг минтакавий иқтисодиёт самарадорлиги оширилиши бўйича рағбатлантириш.

Иккинчи мақсад қишлоқ хўжалик корхоналарида ортиқча бўлган меҳнат ресурсларини босқичма-босқич ишдан бўшатиш ва бошқа тармоқларга йўналтириш қуйидагиларни ўз ичига олади:

- қишлоқ хўжалиги тармоқларида меҳнат ресурсларига бўлган талабнинг меъёр даражасини аниқлаш;

- меҳнат ресурсларини қишлоқ хўжалик корхоналаридан босқичма-босқич бўшатиш моделини тузиш ва амалга ошириш, яъни тармоқлараро меҳнат тақсимоти ҳисобга олинган ҳолда, ҳар бир ҳудуд бўйича пахтачилик,

- чорвачилик, сабзавотчилик соҳаларида, мева, узум ва картошка етиштиришда талаб қилинадиган оқилона бандлик даражасидаги меҳнат ресурсларини аниқлаш ва ортиқчасини қисқартириш;

- қишлоқ хўжалик корхоналарида меъёр даражасида қолган ишчиларни ижтимоий ҳимоялаш, давлат томонидан ижтимоий-иқтисодий имтиёзлар бериш (меҳнатни суғурталаш, дотация ажратиш).

Бандлик ва меҳнат бозорининг ҳолати, унинг истиқбол кўрсаткичлари мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг омилларидан келиб чиққан ҳолда аниқланади. Меҳнат бозори ривожланиши ва аҳолининг бандлик даражаси иқтисодиётда амалга оширилаётган ўзгаришларнинг самарадорлик

даражасини белгилаб беради. Мамлакат иқтисодиётида амалга оширилаётган чора-тадбирлар асосан, ижтимоий муаммоларни ҳал қилишга, шу жумладан, аҳолининг бандлик даражасини оширишга қаратилган.

Иқтисодиётни модернизациялаш қишлоқ меҳнат бозорини ривожланишига ва қишлоқ аҳолиси бандлик даражасини оширишга жиддий таъсир кўрсатмоқда. Иқтисодиёт ривожланиши ва унда содир бўлаётган таркибий ўзгаришлар қишлоқ меҳнат бозори ва аҳоли бандлик даражаси шаклланишининг узоқ муддатга таъсир этувчи омиллари ҳисобланади.

3.6.1-расм. «Қишлоқ жойларда аҳоли бандлигини таъминлаш концепцияси»ни амалга ошириш механизми

Мамлакат иқтисодиёти реал сектори ва ижтимоий соҳа тармоқларининг умумиқтисодий кўрсаткичлари, макроиқтисодий шароитдан келиб чиққан

ҳолда, меҳнат бозорини ривожлантириш орқали аҳолининг бандлик даражасини башорат қилиш асосида уларнинг ривожланиш истиқбол кўрсаткичлари ҳисобланди. Истиқбол кўрсаткичларни башорат қилиш иккита вариантда олиб борилди (3.6.1 - жадвал). Биринчи вариант, бу - инерцион вариант бўлиб, бунда истиқбол кўрсаткичлар меҳнат ресурсларининг ҳар 1000 киши ҳисобига бандлик даражасининг охириги 5 йил давомидаги кўрсаткичларини йилма-йил ошишини ўртача коэффицентидан келиб чиқиб ҳисобланди.

3.6.1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида аҳолининг тармоқлараро бандлик даражасини 2015 йилга бўлган башорат кўрсаткичлари

Тармоқлар	ЙИЛЛАР							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2015	
							1в.	2в.
Жами бандлар сони	9910,6	10196,3	10467	10735	11035,3	11328,1	12087,5	13074,4
Шу жумладан:								
- саноатда	1283,9	1347,5	1402	1446	1487	1472,7	1854	2023
- қурилишда	808,1	848,5	877	910	944	1019,5	1148	1283
- қишлоқ хўжалигида	3042,5	2969,5	2936	2998	3036	3058,6	2856	2800
- савдо, сақлаш, умумий овқатланиш	857,6	903,9	977	1055	1136	1132,8	1195	1324
- алоқа ва транспорт	461,0	488,1	507	528	550	566,4	551,3	561,8
- уй-жой-коммунал хўжалиги ва аҳолига маиший хизмат кўрсатиш	301,1	316,4	331	346	363	339,8	415	468
- соғлиқни сақлаш, спорт, ижтимоий таъминот	689,0	735,5	768	801	841	906,2	916	1126
- таълим, маданият, амалий	1321,0	1385,1	1435	1482	1533	1585,9	1738	1995

санъат, илм-фан соҳалари								
- молия-кредит соҳаси	52,8	54,2	55	58	61	113,3	169	210
- бошқа соҳалар	1093,6	1047,6	1179	1111	1084	1132,8	1245,2	1283,6

Иккинчи вариант, бу - мобилизацион вариант бўлиб, бунда истиқбол кўрсаткичлар саноат ривожланиши, қишлоқ хўжалигида хусусий сектор ривожланиши ва унинг улуши ошиши натижасида ортиқча ишчи кучларини бошқа соҳаларга ўтказилиши, шунингдек, аграр секторга сервис хизмати кўрсатиш соҳасининг тез суръатларда ривожланишини ҳисобга олган ҳолда ҳисоб-китоб қилинди. Тадқиқотлар жараёнида истиқбол кўрсаткичларни башорат қилишда мобилизацион вариант етакчи бўлиб, инерцион вариант эса, бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнлари ўзгариш даражаларини солиштириш ва баҳолаш учун ҳисоб-китоб қилинди.

Бизнинг ҳисоб-китобларимизга кўра, келажакда иш билан банд аҳоли сонининг ўсиши мамлакат иқтисодиётининг реал сектори ҳисобига таъминланади. Келгуси 5 йил давомида мобилизацион вариантга асосан, реал сектор корхоналарида, жумладан, саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш соҳаси, савдо, соғлиқни сақлаш, умумий овқатланиш, ҳамда алоқа ва транспорт соҳаларида бандлар сони 1046,8 минг кишига ортади, бу жами бандлик даражаси кўрсаткичи ўсишининг 55,3 фоизини ташкил қилади.

Келажакда давлат томонидан меҳнат бозорини тартибга солиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва самарали амалга ошириш, мамлакатимиз қишлоқ жойларида меҳнат бозорини тартибга солиш, қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш ва моддий фаровонлигини оширади.

4. Назарий дарс ўтиш методикаси

4.1. Назарий таълим беришнинг асослари

Назарий машғулот - бу жамоавий фикр юритиш демакдир. У ўқитувчи билан ўқувчилар ўртасида муттасил ижодий алоқа ўрнатиш учун ҳам катта имкониятларга эга

Психология ва педагогика инсон уни шахс сифатида шакллантирувчи муайян билимларни ўзлаштиришга бўлган қобилият нишонлари билангина дунёга келади, деб таъкидлайди. Мазкур қобилият нишонлари таълим бериш жараёнининг сифатига боғлиқ ҳолда турлича амалга оширилиши мумкин. Шунинг учун ҳам педагогика ва методик маҳоратни эгаллаш ўқитувчининг вазифасигина эмас, балки унинг фуқаролик бурчи ҳамдир.

Мутахассислик фанларини ўқитишда назарий машғулотларни қуйидаги кетма-кетликда ўтказиш тавсия этилади:

1. Қизиқтириш (мотивация)
2. Маълумот бериш
3. Билим бериш
4. Ўрганилган билимларни қайта ишлаш бўйича топшириқлар бериш
5. Таҳлил ва синтезлар
6. Баҳолаш

Қизиқтириш (мотивация). Дарс талабалар билан қизиқарли, ҳаттоки, дарсга таълуқли бўлмаган мавзулар тўғрисидаги суҳбат билан бошланади.

Иложи бўлса дарсга боғлиқ бўлган мавзулар юзасидан суҳбатни бошлаш керак. Масалан, қизиқарли кашфиёт, ихтиро, янгилик ёки ҳикоя танланиши мумкин. Буларнинг барчаси биринчи дарс мобайнида талабаларнинг кайфиятига, шу соҳага қизиқишига ёки кейинги дарсларда талабалар ўрганадиган фанига эътиборини қаратишга ёрдам беради.

Агар дарс биринчи бор янги талаба гуруҳида ўтиляётган бўлса, ўқитувчи қисқача ўзини таништириб ўтиб, талабаларга ҳам ўзларини таништириш

имкониятини бериш керак. Бу талабаларда ишонч туғдиради, талабалар ўзларига билдирилаётган хурматни ҳис қиладилар. Таърифланган ва танланган ўқитиш фанларини ва модуллари асосида назарий фан мақсадини баён этиш орқали мотивация ва муайян мавзуга кириш амалга оширилади. Ички ва ташқи мотивация учун сабаб ва аргументлар топишга ҳаракат қилиш лозим. Мотивация қилиш билан ўқиш ва ўрганишга бўлган тайёрлик учун шарт-шароит яратилади.

Касб-ҳунар таълимида ўқув режаси ва дастури ўқув жараёнини аниқ ташкил этишнинг асоси бўлиб, у дидактик тамойилларга тўла-тўқис мос келадиган бўлиши лозим. Ҳар бир ўқитувчи таълим режаси ва дастурини бажаришни, ўқув материалларининг мазмунига тўлиқ жавоб берадиган таълим топшириқларини, билим, кўникма ва малакаларини юқори даражада бўлиши учун жавобгардир.

Ўқув дастурлари- аниқ фан бўйича ўқитишнинг мазмунини, айти фаннинг ҳажмини ва уни ўрганиш тартибини белгилайди. Ўқув дастурларини мазмуни қўйидагича: боб ва мавзулар бўйича билим, ўқув, малакалар ҳажми, фанни ўрганиш тартиби, ҳар бир фан учун белгиланган вақт, айти фан бўйича дарсликлар ва қўлланмалар.

Касб-ҳунар таълими ўқув режа асосида олиб борилади. Ўқув режаси- давлат ҳужжатидир. Ўқув режаси таълим Вазирлиги томонидан тасдиқланди. Режага киритилган фанлар таълимнинг илмийлиги, ғоявийлиги, миллийлиги ҳамда ўзининг келажакига муносиблиги, маънавий етук баркамол инсонни тарбиялашни назарда тутди.

4.2. Интерактив методлардан фойдаланиш

Бугунги кунда бир қатор ривожланган мамлакатларда таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини кафолатловчи замонавий педагогик технологияларни қўллаш борасида катта тажриба асосларини ташкил этувчи методлар интерфаол методлар номи билан юри-тилмоқда. Шу ўринда

“Интерактив” дарс методини “интерфаол” деб чала таржимасини айтиш мазмунан хато эканлигига эътиборин-гизни қаратмоқчимиз. “Интерактив” сўзи қўшма сўз бўлиб, агар тар-жима қилиш зарур бўлса, унда ҳар бир сўзни таржима қилиш керак.

“Интерактив” инглизча “Interactive” сўзидан олинган бўлиб, “ўзаро ҳаракат ва таъсирланиш” деган маънони англатади.

Интерактив метод бирор фаолият ёки муаммони ўзаро мулоқот-да, ўзаро баҳс-мунозарада фикрланиш асносида, ҳамжиҳатлик билан ҳал этишдир. Бу усулнинг афзаллиги шундаки, бутун фаолият ўқувчи-талабани мустақил фикрлашга ўргатиб, мустақил ҳаётга тайёрлайди. Ўзбекистон шароитида эса, янгиликларни ўрганиш, уни таълим жараёнига татбиқ этиш таълим тизимини ислоҳ қилиш маса-лалари билан боғлиқ равишда тайёр ахборотларни беришга асосланган анъанавий ўқитиш туридан, ўқувчи-талабаларнинг изланишга, маълумотларни ўзлари излаб топишга ўргатадиган таълим тизи-мига ўтиш йўлидаги ҳаракатлар билан асосланади. Шунга кўра янги билимларга эҳтиёж, янгилик инновация, инновацион жараёнлар

Ўқитишнинг интерактив усуллари танлашда таълим мақса-ди, таълим олувчиларнинг сони ва имкониятлари, ўқув муассасасининг ўқув-моддий шароити, таълимнинг давомийлиги, ўқитув-чининг педагогик маҳорати ва бошқалар эътиборга олинади.

4.3. Назарий машғулотда таълим технологияси модели ва технологик харитаси

Мавзу: Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари

Таълим бериш технологияси модели (назарий)

Вақт: 2 соат	Талабалар сони 25 та
Ўқув машғулотининг шакли ва тури	Назарий
Машғулот режаси	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мамлакатни модернизация қилиш шароитида қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигининг аҳамияти ва зарурияти 2. Меҳнат унумдорлиги даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларни аниқлаш тартиби 3. Меҳнат унумдорлиги ва унинг иқтисодий самарадорликка таъсири 4. Меҳнат унумдорлигини яхшилаш ва юксалтириш йўллари
Ўқув машғулотининг мақсади:	Шакллантириш, билим ва кўникмаларни чуқурлаштириш
<p><i>Педагогик вазифалар:</i> Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари билан таништириш;</p> <p>Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари тўғрисида тушунча бериш;</p> <p>Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари бўйича маълумотларни тушунтириш;</p> <p>Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари тўғрисидаги билимларини шакллантириш.</p>	<p><i>Ўқув фаолияти натижалари:</i> Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари бўйича ўзлаштирган билимларини баён қиладилар;</p> <p>Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари тўғрисида тушунча берадилар;</p> <p>Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари бўйича тушунчаларини айтиб берадилар;</p> <p>Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари бўйича билимларини шакллантирадилар.</p>
Таълим усуллари	Назарий, муаммоли, кўргазмали ва бошқалар
Таълим шакли	Фронтал, жамоавий, гуруҳларда ишлаш
Таълим воситалари	Маъруза матни, техника воситалари ва жиҳозлар
Таълим бериш шароити	Махсус техника воситалари билан жиҳозланган, гуруҳли шаклларда ишлашга мўлжалланган хоналар
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки сўров: тезкор-сўров ва бошқалар. Ўзма сўров: реферат, тест ва бошқалар.

Ўқув машғулотининг технологик харитаси (жадвал)

<i>Иш босқичлари ва вақти</i>	<i>Фаолият</i>	
	<i>Таълим берувчи</i>	<i>Таълим олувчилар</i>
I-босқич. Кириш (10 дақ.)	1.1. Мавзунинг номи, мақсади ва кутилаётган натижаларни етказди. Машғулот режаси билан таништиради. 1.2. Мавзу бўйича асосий тушунчаларни; мустақил ишлаш учун адабиётлар рўйхатини айтади. 1.3. Ўқув машғулотида ўқув ишларини баҳолаш мезонлари билан таништиради	Тинглайдилар, ёзиб оладилар. Аниқлаштирадилар, саволлар берадилар.
II-босқич. Асосий (60 дақ.)	2.1. Тезкор-сўров, савол-жавоб, ақлий хужум, кластер орқали билимларни фаоллаштиради. 2.2. Маъруза, семинар, амалий машғулотнинг режаси ва тузилишига мувофиқ таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ҳаракатлар тартибини баён қилади.	Жавоб берадилар Ёзадилар Гуруҳларда ишлайдилар, тақдимот қиладилар ва бошқалар
III- босқич. Яқуний (10 дақ.)	3.1. Мавзу бўйича яқун қилади, қилинган ишларни келгусида касбий фаолиятларида аҳамиятга эга эканлиги муҳимлигига талабалар эътиборини қаратади. 3.2. Гуруҳлар ишини баҳолайдилар, ўқув машғулотининг мақсадга эришиш даражасини таҳлил қилади. 3.3. Мустақил иш учун топшириқ беради ва унинг баҳолаш мезонларини етказди.	Ўз-ўзини, ўзаро баҳолашни ўтказадилар. Савол берадилар Топшириқни ёзадилар

4.3. Назарий дарс ўтиш методикаси

Мавзу: Деҳқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари

Дарсинг тури: Назарий машғулот

Дарс учун ажратилган вақт: 2 соат

Дарсни ўтиш жойи: Махсус жиҳозланган ўқув хонаси

Ўқитиш услуби: Кластер, Кўрсатмали –тушунтириш

Дарсинг жиҳозланиши: Мавзуга тегишли чизмалар, модули, ўқитишнинг техник воситалари – проекторлар, коронғилатиш мосламалари, слайдлар, тарқатма материал, ишчи ва назорат варақалари

Дарсинг мақсади

Асосий мақсад: Деҳқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари ҳақида зарурий маълумотларни ўқувчиларга кўргазмани тушунтириш, таянч ибораларни ўқувчиларга ёздирини ва мавзунини пухта ўргатиш

Тарбиявий мақсади: Деҳқончиликда меҳнат унумдорлигини оширишнинг зарурий аҳамиятини тушунтириш; таълим ва тарбиянинг ўзаро алоқада бўлишини ахлоқий тарбия кўникмаларини ўқувчиларга ўргатиш

Ривожлантирувчи мақсад: Ўқувчиларни мавзу юзасидан ўзлаштирган билимларини шакллантириш, танланган касбларига қизиқиш уйғотиш

Дарсинг бориши

I. Ташкилий қисм

1. Ўқувчилар билан саломлашиш
2. Ўқувчилар даволатини аниқлаш
3. Аудитория ва ўқувчиларни дарсга тайёргарлигини текшириш

Ўқитувчи дарсга киргандан сўнг аввалом бор, ўқувчилар билан саломлашади, ўқувчиларни дарсга иштирок этишларини аниқлайди ва аудиторияни дарс ўтишга тайёргарлигини кўздан кечиради. Дарсни бошлашдан аввал ўқувчиларни дарсга тайёргарлигини текширади.

II. Ўтилган олдинги дарсни ўқувчилардан сўраш

1. Олдинги дарсда ўтилган мавзусини сўраш. Сўраш қуйидаги уч уллар орқали амалга оширилиши мумкин:

- а) тайёрлаб келинган махсус саволларни тарқатиб;
- б) тест саволлари орқали;
- в) оғзаки саволар орқали.

2. Ўқувчилар билимини баҳолаш.
3. Ўтилган мавзунини мустақкамлаш.

Олдинги ўтилган мавзунини сўраш муҳим аҳамиятга эга. Мавзунини сўрашда ўтилган мавзу қисқа ва аниқ ҳамда равшан, фктларга асосланганлигига эътибор бериш лозим. Берилган саволларга жавоб берган ўқувчиларга баҳо қўйишда уларнинг айрим жиҳатларига эътибор бериш лозим. Масалан, савол-жавобнинг тўғрилиги, ўқувчи ўзини тута билишига, нутқида, ишлатадиган сўзларига, хатти-харакатига ва бошқа жиҳатларига ва ҳақозо. Уларни баҳолашда иложи борича юқори балл қўйиш керак. Бу ўқувчинини шу фанга нисбатан қизиқишини, ҳурматини оширади ва кўпроқ ўрганишга интилишига олиб келади.

III. Олдинги ўтилган мавзунини янги мавзу билан боғлаш

Янги мавзунини ўтишдан олдин ўқитувчи олдинги ўтилган мавзунини такрорлаб, уни янги мавзу билан боғлашга ҳаракат қилиши лозим.

Шундагина ўқувчилар янги мавзунини тушуниб олишлари осон кечади.

IV. Янги мавзуни баён этиш

Янги мавзуни баён этишдан олдин у доскага ёзиб қўйилади. мавзуни ўтиш режалари ҳам иложи бўлса, дарснинг охиригача сақланмоғи лозим. Доскада ёзилган ёзувлар иложи бўлса, ранг-баранг ва рангли, чиройли терилган шаклда бўлиши лозим.

Режа:

1. Мамлакатни модернизация қилиш шароитида қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигининг аҳамияти ва зарурияти
2. Меҳнат унумдорлиги даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларни аниқлаш тартиби
3. Меҳнат унумдорлиги ва унинг иқтисодий самарадорликка таъсири
4. Меҳнат унумдорлигини яхшилаш ва юксалтириш йўллари

V. Таълимнинг замонавий техник воситаларидан фойдаланиш

5.1. мақсад:

Замонавий таълим воситалари билан танишиш. Техник воситалар билан ишлашда психологик тўсиқларни олиб ташлаш. Мантиқий фикрлашни ривожлантириш. Замонавий ўқув воситаларини қўллашда қизиқиш ва маъсулиятни ошириш.

5.2. Натижа:

1. Қандай замонавий ўқитиш воситаларни борлигини билади.
2. Техник воситаларни дарс жараёнига қўллашда бошланғич кўникмалар ҳосил бўлади.
3. Ўқув дастурларни тушунади, компьютерда слайдларни туза олади.

5.3. талаб этиладиган вақт: 15 минут

5.4. Зарур бўладиган материаллар:

а) техник воситалар: компьютер, кодоскоп, видеоиккилик, видеоқўз, видеопроектор, электрон доска, микрофон, диск.

б) ўқув ва кўргазмалар материаллар: слайдлар.

5.5. Фойдаланиш тавсилоти:

1. Ўқувчи дарсни тушунишини ҳамда ҳар бир ўқувчининг онгида бир хил тушунча ҳосил бўлишини таъминлайди.

2. Ўқувчиларда қизиқиш ортади, уларнинг ҳаёлатини уйғотиш йўли билан мотивациялайди.

3. Вақт тежалишини таъминлайди, чунки бунда батафсил ва сўзма-сўз оғзаки тушунтиришлар талаб этилмайди.

4. Реал моделларни ишлатишда ва диаграммаларни ишлаб чиқишда ўқувчилар қатнашиши имкониятини беради.

5. Ўтилган мавзунинг мазмуни турли йўллар билан қисқача умумлаштирилиши орқали ўрганиш жараёни самарадорлигини оширади.

6. Берилган материаллар ўқувчилар хотирасида узоқ сақланади.

VI. Янги мавзунини мустаҳкамлаш

Янги мавзу тушунтирилгандан сўнг, ўқувчилардан тушунмай қолган жойлари ва саволлар берилиши сўралади. Берилган саволларга аниқ, қисқа, тўла равишда жавоб қайтарилади. Бунинг учун камида 3...5 минут вақт ажратилади.

Агар ўқувчилар томонидан саволлар берилмаса ўқитувчи янги мавзунини ўқувчилар тушунганликларини текшириб кўради.

VII. Уйга вазифа бериш

Уй вазифаларини танлаганда, уларни ўқувчиларга топшириқ қилиб беришда, бу вазифалар ўқувчиларнинг қизиқишларига мос келиши, уларни бажаришда қийинчиликларга учрамасликлари керак. Кўпинча ўқувчиларга ўқитувчи тушунтирган материални мустаҳкамлашга оид вазифалар берилади.

VIII. Дарсга яқун яшаш

Дарснинг охорида ўрганилган материаллар бўйича умумий хулосалар қилинади. Дарсга яқун ясалади. Келгуси машғулотга доир тарқатма материаллар тарқатилади. Келгуси машғулотнинг мавзуси ўқувчиларга етказилади.

5. Амалий машғулотлар ўтказиш методикаси

5.1. Амалий машғулотларни ташкил этиш

Амалий машғулот – бу таълим берувчини таълим оловчилар билан фаол суҳбатга киришишига йўналтирилган, назарий билимларни амалий фаолиятда амалга ошириш учун шароитни таъминловчи, машғулотни ўқитиш шаклидир.

Амалий машғулот дарсларини икки турга ажратиш мумкин. Булар маъруза дарси мавжуд бўлган ва маъруза дарси мавжуд бўлмаган фанлардан (масалан, чет тиллар) ўтказиладиган амалий машғулотлар. Амалий машғулот дарслари фан дастурлари ва ишчи дастурлари ҳамда календар тематик режаларига қатъий амал қилинган ҳолда ўтказилади. Амалий машғулотларни ўтказиш бўйича зарур адабиётлар рўйхати берилади. Маъруза дарси мавжуд бўлган амалий машғулотларда асосан маъруза дарсларида ўтилган материаллар машқлар бажариш ёрдамида мустаҳкамланади.

Амалий машғулот қуйидаги мақсадларга эришиш учун қўлланилади:

- назарий материални тартибга солиш.
- кўникмаларни ҳосил қилиш.
- билимларни назорат қилиш.

Таълим берувчи амалий машғулотни самарали ўтказиш учун қуйидагиларни ҳисобга олиш зарур:

- ўзининг тайёргарлиги, бунда савол ва жавоб техникасига эга бўлиши;
- ўқув гуруҳининг ҳолати: унинг мотивацияси, унинг ташкил этиш хусусияти;
- ўқув жараёнининг техник жиҳозланиши.

Амалий машғулот дарсларида янги педагогик технологиялар ёки интерактив усуллардан фойдаланиш учун имкониятлар катта бўлади. Ўқитувчи дарсга кириб, ташкилий ишларни ўтказди. Хонанинг дарсга тайёргарлиги, доскага ёзиш ва ўчириш воситаларининг мавжудлиги ҳамда талабалар давомати

аниқланади. Дарсда ўтиладиган мавзу эълон қилиниб, доскага ёзиб қўйилади. Ўтган мавзунинг асосий мазмуни қисқача баён қилиниб, янги мавзу режаси берилади. Маъруза дарслари мавжуд бўлган фанлардан амалий машғулот дарслари албатта маъруза ўтилгандан кейин ўтказилади. Маърузада ўтилган материалларнинг асосий хулосалари тушунтирилади, маъруза билан амалий машғулот боғланади. Амалий машғулотлар фаннинг, ҳаттоки мавзуларнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, турли хил усулларда ўтказилиши мумкин.

Амалий машғулот дарсларида савол жавоблар, дискуссиялар ташкил қилинади, фаол иштирок этган талабалар рағбатлантирилиб балл қўйилади. Амалий машғулот дарсларининг катъий дастур бўйича сифатли ўтилишини, талабалар билимининг ўз вақтида баҳоланишини фандан маъруза олиб боровчи ўқитувчи мунтазам назорат қилиб бориши шарт. Шунингдек амалиёт ўқитувчиси билан дастур бажарилиши, амалиёт дарсларида нималарга алоҳида эътибор қаратилиши, маърузада мавзуларни қайси қисмлари кам ёки кўпроқ ёритилганини ва бошқа ўқув-услубий масалаларда маслаҳатлашиб, фикрлашиб туриши лозим.

Маъруза дарслари режалаштирилмаган, фақат амалий дарс ўтказиладиган фанлардан амалий машғулотлар ўтказишда назарий билимлар билан амалий машқлар бажариш биргаликда олиб борилади. Дастлаб мавзу бўйича назарий билимлар берилади, ўқитувчи мисол ва машқлар бажариб кўрсатади. Шундан сўнг талабалар мустақил машқлар бажаради. Ўқитувчи талабалар билимини баҳолаб боради. Амалий дарсни ўқитувчи хулосалаб якунлайди.

§ 5.2. Амалий машғулотларда таълим бериш технологиясини лойиҳалаш

Амалий машғулотларни ўтказишнинг асосий йўли таълим оловчилар томонидан тайёрланган маъруза ва маълумотларни жамоавий муҳокама қилишни ташкиллаштиришдан иборат бўлади.

Амалий машғулотлар самарадорлиги таълим оловчиларни амалий машғулотга тайёрланиш сифати билан аниқланади. Маъруза ва янгиликлар билан чиқувчи, таълим оловчиларнинг тайёргарлиги аҳамиятга эга бўлади. Ҳар бир машғулот учун технологик хариталар ишлаб чиқилади. Технологик харитани лойиҳалаш педагогик маҳорат чўққиси ҳисобланади, чунки машғулот давомида бажариладиган амалий иш жараёни технологик харитада кетма-кетлик қондаси асосида тасвирланади.

Ўқув мақсадлари муайян таълим жараёни якунида таълим оловчи томонидан ўзлаштирилиши, янги ҳосил қилиниши лозим бўлган билим, ҳатти-ҳаракат билан боғлиқ бўлган амалий топшириқни уддалай олиш маҳорати, шахсий фазилатлар ва хулқни белгилайди. Ҳар бир фаннинг ўқув мақсадлари тўғри белгиланиши муҳим аҳамиятга эга. Умумий ўқув мақсадларининг мазмуни йўналтирувчи мақсадлардан келиб чиқиб белгиланади. Ўқитувчи томонидан амалий машғулотларни ўтказиш технологияси, дарс ишланмаси ва технологик харитаси ишлаб чиқилади. Ҳар бир машғулот бўйича дарс ишланмалари ва технологик хариталарни ишлаб чиқиш ўқув жараёнини тўлақонли лойиҳалаштириш ҳамда самарали ташкил қилиш имконини беради.

5.3. Амалий машғулотда таълим технологияси модели

Мавзу: Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари

Таълим бериш технологияси модели (амалий)

Вақт: 2 соат	Талабалар сони 25 та
Ўқув машғулотининг шакли ва тури	Амалий машғулот
Машғулот режаси	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мамлакатни модернизация қилиш шароитида қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигининг аҳамияти ва зарурияти 2. Меҳнат унумдорлиги даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларни аниқлаш тартиби 3. Меҳнат унумдорлиги ва унинг иқтисодий самарадорликка таъсири 4. Меҳнат унумдорлигини яхшилаш ва юксалтириш йўллари
Ўқув машғулотининг мақсади:	Шакллантириш, билим ва кўникмаларни чуқурлаштириш
<p><i>Педагогик вазифалар:</i> Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари билан таништириш;</p> <p>Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари тўғрисида тушунча бериш;</p> <p>Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари бўйича маълумотларни тушунтириш;</p> <p>Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари тўғрисидаги билимларини шакллантириш.</p>	<p><i>Ўқув фаолияти натижалари:</i> Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари бўйича ўзлаштирган билимларини баён қиладилар;</p> <p>Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари тўғрисида тушунча берадилар;</p> <p>Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари бўйича тушунчаларини айтиб берадилар;</p> <p>Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари бўйича билимларини шакллантирадилар.</p>
<i>Таълим усуллари</i>	Муаммоли, кўргазмали ва бошқалар
<i>Таълим шакли</i>	Фронтал, жамоавий, гуруҳларда ишлаш
<i>Таълим воситалари</i>	Маъруза матни, техника воситалари ва жиҳозлар
<i>Таълим бериш шароити</i>	Махсус техника воситалари билан жиҳозланган, гуруҳли шаклларда ишлашга мўлжалланган хоналар
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	Оғзаки сўров: тезкор-сўров ва бошқалар. Ёзма сўров: реферат, тест ва бошқалар.

Ўқув машғулотининг технологик харитаси (жадвал)

<i>Иш босқичлари ва вақти</i>	<i>Фаолият</i>	
	<i>Таълим берувчи</i>	<i>Таълим олувчилар</i>
I-босқич. Кириш (10 дақ.)	1.4. Мавзунинг номи, мақсади ва кутилаётган натижаларни етказди. Машғулот режаси билан таништиради. 1.5. Мавзу бўйича асосий тушунчаларни; мустақил ишлаш учун адабиётлар рўйхатини айтади. 1.6. Ўқув машғулотида ўқув ишларини баҳолаш мезонлари билан таништиради	Тинглайдилар, ёзиб оладилар. Аниқлаштирадилар, саволлар берадилар.
II-босқич. Асосий (60 дақ.)	2.1. Тезкор-сўров, савол-жавоб, ақлий хужум, кластер орқали билимларни фаоллаштиради. 2.2. Амалий машғулотнинг режаси ва тузилишига мувофиқ таълим жараёнини ташкил этиш бўйича ҳаракатлар тартибини баён қилади.	Жавоб берадилар Ёзадилар Гуруҳларда ишлайдилар, тақдимот қиладилар ва бошқалар
III- босқич. Яқуний (10 дақ.)	3.1. Мавзу бўйича яқун қилади, қилинган ишларни келгусида касбий фаолиятларида аҳамиятга эга эканлиги муҳимлигига талабалар эътиборини қаратади. 3.2. Гуруҳлар ишини баҳолайдилар, ўқув машғулотининг мақсадга эришиш даражасини таҳлил қилади. 3.3. Мустақил иш учун топшириқ беради ва унинг баҳолаш мезонларини етказди.	Ўз-ўзини, ўзаро баҳолашни ўтказадилар. Савол берадилар Топшириқни ёзадилар

5.4. Интерактив методлар асосида амалий машғулот ўтиш методикаси

Мавзу: Деҳқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари

Машғулот тури: Амалий машғулот

Ўқитиш методикаси: «Бахс-мунозара» методи

Машғулот учун ажратилган вақт: 2 соат

Машғулотни ўтказиш жойи: Махсус жиҳозланган иқтисодий фанлар ўтиладиган аудитория

Машғулотни методик таъминоти: Деҳқончиликда меҳнат унумдорлигини

Ошириш йўллари бўйича маълумотлар, кўргазмали қуроллар, компьютер, слайд, видеопроектор, тарқатмали материаллар, ишчи ва назорат варақалари, ўқув-услубий мажмуа, дарслик, ўқув қўлланмалар, услубий кўрсатма ва қўлланмалар.

Машғулотнинг мақсади

Асосий мақсад: Деҳқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари бўйича олган билимларини мустаҳкамлаш, мустақил фикрлаш, қарор қабул қила олиш кўникма ва малакаларини шакллантириш.

Тарбиявий мақсади: Ўқувчиларда мустақил фикрлаш, амалий машғулотга фаол иштирок этиш, онгли муносабатда бўлиш ва мавзуни тарбиявий аҳамиятини тушунтириш, касбига қизиқиш уйғотиш.

Муаммоли ўқитиш усуллари моҳияти: Бу метод ёрдамида ўқувчиларга муайян муаммо бўйича ахборотлар етказилади, мунозара учун танлашган мавзуни ўқувчилар муҳокама қиладилар ва провард натижада муаммога тегишли маълумотларни атрофлича ўрганадилар.

Методик тавсиялар

Ўқув гуруҳларида уюштириладиган мунозараларнинг эркин мавзули, йўналтирилган ва аниқ сценарийли диспут турлари мавжуд бўлиб, бу танланган мавзуга ва мунозара гуруҳларининг мулоқот тажрибасига боғлиқдир («диспут» сўзининг луғавий маъноси-«фикрлаёпман», «тортишяпман» деган маънони билдиради). Мунозарадаги асосий нарса – гуруҳ аъзоларининг танланган мавзу хусусиятига қараб, ҳар бирининг ўз фикр мулоҳазаларининг охиригача баён этиш имкониятини борлигидир.

Бахслашувчи томонлар гуруҳларида фикрларни жамловчилар – «генераторлар», «танқидчилар» ва фикрларни тезлатувчилар – «катализаторлар» тайинланадилар.

Генераторлар – ўртага ташланган муаммо ёки бахс мавзуси бўйича фикрларни жамлайдилар ва умумлаштириб баён этадилар. Танқидчилар эшитган фикрларига танқидий муносабат билдириш, яъни танқидий нуқтаи назардан улар ичидаги «мағизни» ва «пучак» фикрларни саралайдилар. Катализаторлар кўпинча иккала гуруҳ учун ҳолис арбитрлар – ҳакамлар раисини ҳам ўйнайдилар.

I. Ташкилий қисм

1. Ўқувчилар билан саломлашиш.
2. Ўқувчилар дарсга қатнашиш давоматини аниқлаш.
3. Ўқув аудиторияси ва ўқувчиларни дарсга тайёргарлигини текшириш.

Ўқитувчи дарсга киргандан сўнг, аввалом бор ўқувчилар билан саломлашади, уларни дарсдаги иштирокини аниқлайди ва ўқув аудиториясини дарс ўтишга тайёргарлигини кўздан кечиради. Дарсни бошлашдан аввал ўқувчиларни дарсга тайёргарлигини текширади, кайфият ва психологияларини ўргатади ва дарсга нисбатан ўқувчиларга қизиқиш ўйғотади.

II. Машғулотнинг бориш

I-босқич. Тайёрлов. Ўқитувчи бунда қуйидаги вазифаларни амалга оширади.

1. Ўқувчиларни машғулотни номи ва мақсади билан таништиради.

2. Машғулотни мақсадини белгилайди, мақсадни аниқ ифода этади.
3. Натижа ва баҳолаш мезонини шакллантиради.
4. Ўқувчиларга вазифаларни тушунтириб, белгилаб беради.
5. Гуруҳни икки камандага бўлади.
6. Ҳар бир гуруҳга «генераторлар», «танқидчилар» ва «катализаторлар» вазифаларини тайинлайди.
7. Бахс-мунозара қилинадиган муаммо ёки мавзунини танлайди.
8. Ўқувчиларга мавзуга оид қисқача билимлар беради.
9. Машғулот учун зарурий асос яратади.

II-босқич: Амалга ошириш. Ўқувчилар бунда қўйидаги вазифаларни бажаради.

1. Муаммони аниқ тушуниб оладилар, моҳиятини тўлиқ тасаввур қиладилар.
2. Муаммони мақсадга мувофиқлигини асослайдилар.
3. Муаммо бўйича бахс-мунозара юритадилар.
4. «Генератор» ўз вазифаларини бажарадилар яъни, гуруҳдаги ўқувчиларни фикрларини жамлаб, умумлаштирадилар.
5. «Танқидчилар» билдирилган фикрларга қарши мулоҳазалар билдирадилар.
6. Ўзаро бахс-мунозара жараёни амалга оширилади.
7. Фикр ва мулоҳазалар ёзиб олинади.
8. Ўқитувчи ўқувчилар фикрини эшитади ва қайд этиб боради.

III-босқич: Таҳлил ва умумлаштириш. Бу босқичда ўқитувчи қўйидаги вазифаларни бажаради.

1. Ҳар иккала томон ўртача ташланган фикрларнинг қанчалик тўғрилигини муҳокама қилади.
2. Айтилган фикрларни таҳлил қилиб, ягона муаммо ечимини аниқлайди ва айтади.

IV-босқич: Яқун яшаш ва натижаларни баҳолаш. Мазкур босқичда қўйидагилар амалга оширилади.

1. Ўқувчилар фаолиятига яқун ясалади.
2. Ўқитувчи томонидан таклиф қилинган баҳолаш мезонларидан келиб чиққан ҳолда ўқувчилар баҳоланади.
3. Ўқитувчи мунозарада фаол иштирок этган ўқувчиларни айтиб ўтади.
4. Йўл қўйилган камчиликлар уларнинг сабаблари, оқибатларини айтади ва уларни олидини олиш усулларини тушунтириб беради.
5. Ўқитувчи хулосаси, ягона тўғри ечим айтилади.
6. Келгуси машғулотнинг мавзуси ва мазмуни билан ўқувчилар таништирилади.

III. Уйга вазифа бериш

1. Деҳқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари.
2. Назарий машғулотларда олинган билимларни такрорлаш.
3. Келгуси амалий машғулотга пухта тайёрланиб келиш.

IV. Дарсга яқун ясаш

Дарснинг охирида ўрганилган материаллар бўйича умумий хулосалар қилинади. Дарсга яқун ясалади. Келгуси машғулотга доир тарқатмали материаллар тарқатилади. Ўқувчиларга тинглик ва омадлар тилаб, келгуси машғулотгача хайрлашилади.

Хулоса ва таклифлар

Битирув малакавий ишда «Дехқончиликда меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари мавзусини интерактив методлар асосида ўқитиш методикаси яратилди. Битирув малакавий ишида Қашқадарё вилояти Қарши тумани “Руслан” фермер хўжалигининг 2010-2012 йиллардаги маълумотлари таҳлил қилинди. Маълумотларнинг асосий кўрсаткичлари меҳнат унумдорлигини аниқловчи кўрсаткичлардир.

Қарши тумани “Руслан” фермер хўжалигида Ўзбекистон Республикасининг кейинги йилларда чиқарилган қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш тўғрисидаги қонунлари бажарилиб келинмоқда.

Хўжаликнинг ихтисослашуви асосан пахтачилик ва дончилик бўлиб, шу билан бир қаторда, боғдорчилик, сабзавотчилик ва бошқа соҳалари ҳам ривожланмоқда.

Фермер хўжалигининг маълумотлари таҳлил қилиниши натижасида бир қанча иқтисодий кўрсаткичларнинг паст даражада эканлиги маълум бўлди. Фермер хўжалигида пахта ва дон етиштиришнинг самарадорлигини ошириш, иқтисодий фойда олишга эришиш учун барча чора тадбирладан фойдаланиш зарур. Битирув малакавий иш мавзуси “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да белгиланган вазифалардан келиб чиқиб, касб-хунар таълими жараёнида дарс машғулотларини ноанъанавий, яъни интерактив методлар асосида ташкил этишга, улардан унумли фойдаланиш орқали берилаётган материалнинг тез тушуниб идрок қилиниши билан бир қаторда, таълим жараёни сифат ва самарадорлигини оширишдаги долзарб масалани ечишга қаратилди.

1. Дарс машғулотларида қўлланиладиган интактив методлар дарс жараёнида берилаётган ўқув материални ўқувчиларнинг пухта узлаштиришига ёрдам беради, уларнинг фикрлаш фаолиятини ўстиради, ҳар нарсани билишга иштиёқ уйғотади.

2. Таълимнинг техник воситалари асосида ташкил этилган дарс машғулотларига интерактив методлар қўлланилса дарс янада самарали ва

тушунарли бўлиб, дарс жараёнида ўқувчилар фаоллигини сезиларли даражада оширади.

3. Таълим жараёнида фаол уқитиш методлари уқув материални эгаллаш жараёнида уқувчиларни фикрлаш ва билиш фаолиятига ундайди.

4. Педагогик технологиянинг фаол уқитиш методидан кўйидагича фойдаланилади: ўқитувчи уқув материални кайта тушунтиришда, уқувчилар фаол билиш ва амалий ишлар жараёнида мустақил билим ҳамда кўникмаларни эгаллашларида.

5. Педагогик технологиянинг фаол ўқитиш методларидан дарснинг ҳар хил босқичларида: билимларни дастлабки урганишда, мустаҳкамлаш ва такомиллаштиришда, кўникма, малакаларни шакллантиришда фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

6. Дарс машғулотларида фаол ўқитиш методлари мунтазам қўлланилса ўқувчилар томонидан ўтилаётган материал пухта ўзлаштирилишига, узок вақт хотирасида сақланишига, идрок қилиш вақтини қисқартиришга замин яратилади.

7. Педагогик технологиялар билан уйғунликда ахборот технологиялари қўлланилса дарсга ажратилган вақтдан унумли фойдаланилади, талабалар диққатини ўқув материалга жалб қилиш осонлашади ва талабаларда фанга нисбатан ижобий муносабатларини таркиб топтиради.

8. Педагогик технологияни қўллашнинг яна бир муҳим аҳамияти шундаки, комил шахсни шакллантириш учун пойдевор бўлган педагогик жараённи такомиллаштириш, инсонпарварлаштириш, ўқувчининг мустақиллигини таъминлаш билан бирга, уларнинг кейинги фаолиятларида педагогик технологиялардан унумли фойдаланиш малакалари шакллантирилади.

9. Коллеж таълим жараёнида қўлланиладиган педагогик технологиялар ўқитишнинг техник воситалари асосида олиб борилиши муҳим аҳамиятга эга. Бу ўқувчиларнинг замонавий техника воситаларидан унумли фойдаланиш кўникмаларини шакллантириб, техник ижодкорлик тафаккурларини ўстиради.

Ижтимоий-иқтисодий масалалар мажмуаси бўйича меҳнат унумдорлигининг ортишига таъсир этувчи омиллар қуйидагилар:

1) Моддий техника характеридаги омиллар (техника тараққиёти, табиат ресурсларининг характери ишлаб чиқариш жарёнларини механизациялашган, электрлаштириш, автоматлаштириш ва бошқалар).

2) Шахсий омиллар (ходимларнинг ихтисоси, меҳнат жараёнида ходимлар қобилиятидан фойдаланиш даражаси ва бошқалар)

3) Ижтимоий меҳнатнинг қандай ташкил қилинганлигини кўрсатувчи омиллар (ихтисослаштириш, кооперациялаш, ишлаб чиқаришни комбинациялаштириш, корхонада ишлаб чиқаришни илмий асосда ташкил қилиш, ходимларни моддий ва маънавий ихтисослаштиришни ташкил этиш ва бошқалар)

4) Табиий омиллар (об-ҳаво шароити, сув, иссиқлик ва бошқалар)

Қарши тумани “Руслан” фермер хўжалигида меҳнат унумдорлигини оширишда қуйидагиларни тавсия этамиз.

1. Меҳнат унумдорлигини ошириш учун фермер хўжалигида ялпи маҳсулот миқдорни ошириш керак

2. Пахта ишлаб чиқариш учун фан-техника тараққиётидан фойдаланиш, яъни янгилик киритиш, уялаб экиш, янги техникадан унумли фойдаланиш, деҳқонларнинг тажрибасидан кенгроқ фойдаланиш.

3. Меҳнат унумдорликни ошириш учун фермер хўжалигига янги сеялка сотиб олишни маслаҳат бердик. Мавжуд сеякадан фойдаланиш натижасида 1 гектарга кетадиган чигит сарфи белгиланган лимитдан ортиқча сарфланишига олиб келмоқда. Уялаб экиш орқали 1 гектарга кетадиган уруғ сарфи 1,5 мартага камаядаи. Бу эса уруғ сарфи харажатининг камайишига олиб келади.

Коллеж таълим жараёни самарадорлигини ошириш мақсадида қуйидаги таклифларни бераман:

- коллеж ўқув аудиторияларини замонавий таълимнинг техник воситалари билан бугунги кун талаби даражасида жиҳозлаш ва бунда

кўргазмали қуроллар аудитория умумий мойдонининг 20% ошмаслигига эришиш лозим;

- Таълим жараёнида замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш кўламини кенгайтириш лозим;

- Дарс машулотларига педагогик технологиянинг фаол методларини қўллай оладиган, улардан педагогик фаолиятида унумли фойдаланишга қодир кадрларни тайёрлашни йўлга қўйиш мақсадида вилоят хуудларида малака ошириш марказларининг ишини жонлантириш мақсадга молик;

- Ўқувчиларга амалий машғулот топшириқларини мустақил бажаришлари лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов.И.А “Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура” Т., 1996 й.
2. Каримов.И.А. “Баркамол авлод орзуси” Т. Шарқ 1999 йил.
3. Каримов.И.А. “Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” Т.Шарқ 1998 йил.
4. Каримов.И.А. “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ҳамда Ўзбекистон шароитида уни бартараф етишнинг ўйлари ва чоралари” номли асарини ўрганиш бўйича ўқув кўлланма. Тузувчилар: Б.Ю.Ходиев, А.Ш.Бекмуродов, У.В.Ғоффоров Тошкент 2009 йил. 120-боб.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Каримов И.А. 2011 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йил учун мўлжалланган иқтисодий дастурининг энг муҳим устивор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш давр талаби” маърузаси. Халқ сўзи, 2009 йил.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Каримов И.А. 2011 йилнинг асосий якунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устивор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги “2012 йил ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” Тошкент “Ўзбекистон”, 2012 йил.
7. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжаликлари тўғрисида”ги Қонун Халқ сўзи 15-октябр 2004 йил
8. Ўзбекистон Республикасининг “Мулкчилик тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ва фармонлар.- Т.:Ўзбекистон. 1992. – 19 б.
9. Ўзбекистон Республикасининг «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги қонуни. //Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга доир қонун ва меъёрий ҳужжатлар тўплами. 1-қисм. – Т.: Шарқ 1998.
10. Ўзбекистон Республикасининг “Ер кодекси”// Ж. Солиқ тўловчи журнали. 1998. № 7 – 8. – 12 б.
11. Ўзбекистон Республикасининг “Дехқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни. // Халқ сўзи. 6 июнь 1998 йил.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 24 мартдаги “Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари

тўғрисида”ги Фармони. // Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асослари.– Т.: Фан. 2003. – 7б.

13. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. -Т., 2003 й
14. Давлетшин М.Т, Туйчиева С.М. «Умумий психология» Т., 2002 й.
15. Иванков А.Э., Иванкова М.А. Менежмент – 2008 й.
16. Костров А.В. Основы информационного менеджмента – 2006 г.
17. Круглова Н.Е. Стратегический менеджмент – 2006 г.
18. Коменский Я.А., Буюк дидактика, Т., «Ўқитувчи», 1975 й.
19. Мавлонова Р, Тўраева О., Педагогика. Т: «Ўқитувчи», 2001 й.
20. Турсунов И. Педагогика курси. Т: « Ўқитувчи», 1997 йил.
21. Жалолов Ж.Ж. ва бошқалар Корхона ташки иқтисодий фаолияти ва маркетинг Тошкент Билим – 2005 й.
22. Туйчиев С.М. Умумий психология. Т., 2002 й.
23. Хўжаев Н, Ҳасанбоев Ж., Иқтисодий педагогика. Ўқув қўлланма, Т-2002 йил
24. Хайруллаев М. Педагогика тарихи. Т: «Шарқ», 2000 й.
25. Зуннунов А. Педагогика тарихи. Т: «Шарқ», 2000 й.
26. Хамраева С.Н. Қишлоқ инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари. Т.: Фан ва технология, 2010, - 148 б.
27. Қашқадарё вилояти Иқтисодиёт бош бошқармаси ҳисоботлари.
28. Қашқадарё вилояти Қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаси ҳисоботлари.

Интернет маълумотлари

29. <http://www.xdlsoft.com>
30. <http://www.ppsy.ru/>
31. <http://www/iro/yar/ru>.
32. <http://www.bspu.secna.hu>
33. [http:// www.ziyonet.uz](http://www.ziyonet.uz)
34. [http:// www.Mfnfgement.ru](http://www.Mfnfgement.ru)
35. [http:// www.Ice.spb.ru](http://www.Ice.spb.ru). – Sankt - Peterbureskiy torgovo ehono
36. micheskiy institut
37. [http:// www.usaidmicro.org](http://www.usaidmicro.org)
38. [http:// www.deliopax. Tele-kom.ru](http://www.deliopax.Tele-kom.ru)

МУНДАРИЖА

Кириш.....	4
1. Фан ва мавзунинг тавсифи.....	7
1.1. Касб-хунар коллежларида “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти” фанининг тутган ўрни ва фанлараро боғланиши.....	7
1.2. Танланган мавзунинг долзарблиги.....	10
1.3. Касб хунар коллежларининг мақсади ва вазифалари.....	10
2. Ўқитиш методикасининг умумий масалалари.....	12
2.1. Дидактиканинг моҳияти ва асосий тамойиллари.....	12
2.2. Таълим бериш жараёни мазмуни.....	15
2.3. Ўқув жараёнининг ўқув-меъёрий хужжатлари. Дарснинг методик таъминоти.....	16
2.4. Дарснинг ташкилий шакллари танлаш ва асослаш. Дарс унинг турлари ва тузилиши.....	18
2.5. Таълим методлари. Ўқитиш методларини танлаш ва асослаш.....	21
2.6. Педагогик технология ва педагогик маҳорат.....	24
2.7. Ўқитишнинг техник воситаларидан фойдаланиш. Кўргазмали қуроллар....	25
2.8. Анъанавий ўқитиш методлари.....	27
2.9. Касб-хунар таълимида инновацион технологиялар.....	28
2.10. Программалаштирилган таълим.....	30
2.11. Баҳс-мунозара методи.....	31
Интернет янгиликлари.....	32
3. Ижтимоий-иқтисодий масалалар мажмуаси.....	37
3.1. Мамлакатни модернизация қилиш шароитида қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигининг аҳамияти ва зарурлиги.....	37
3.2. Меҳнат унумдорлиги даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларни аниқлаш тартиби.....	41
3.3. Меҳнат унумдорлиги ва унинг иқтисодий самарадорликка таъсири.....	44
3.4. Меҳнат унумдорлигини яхшилаш ва юксалтириш йўллари.....	48

3.5. Ижтимоий ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш ва унинг меҳнат ресурсларидан фойдаланишга таъсири.....	53
3.6. Мамлакатни модернизациялаш шароитида қишлоқ жойларда меҳнат бозорини ривожлантириш йўллари.....	66
4. Назарий дарс ўтиш методикаси.....	72
4.1. Назарий таълим беришнинг асослари.....	72
4.2. Интерактив методлардан фойдаланиш.....	73
4.3. Назарий машғулотда таълим технологияси модели ва технологик харитаси.	75
4.4. Назарий дарс ўтиш методикаси.....	77
5. Амалий машғулотлар ўтказиш методикаси.....	81
5.1. Амалий машғулотларни ташкил этиш.....	81
5.2. Амалий машғулотларда таълим бериш технологиясини лойиҳалаш.....	83
5.3. Амалий машғулотда таълим технологияси модели.....	84
5.4. Интерактив методлар асосида амалий машғулот ўтиш методикаси.....	86
Хулоса ва таклифлар	90
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	94